

NAGY ZOLTÁN

Az őrségi fazekasság két arca

A PÁRTOSFALVI ÖSSZEÍRÁSTÓL A MAGYARSZOMBATFAI
FAZEKAS HÁZIIPARI SZÖVETKEZETIG (1895–1950)

A máig ható néprajzi szemlélet egyik legfőbb pillére volt a fazekasság népművészeti tárgyú vizsgálata, ami az előállított fazekastermékeknek a felvevőpiac paraszt–polgári ízlésvilága alakulásának a felmérésén alapult. Azonban kevésbé történt meg annak vizsgálata, hogy a céhek felbomlását követő 50 esztendőben milyen törvényi és társadalmi változások alakították a „magukra hagyott” fazekasok helyzetét, az általuk előállított termékek struktúráját és a felülről irányított tanfolyamok szorgalmazása következményeként az edények díszítési módjainak bekövetkező változásokat. Az alább írottakban egy lokális példán keresztül szemléljük e korszak jellemző törekvéseit, a 20. század első harmadában létrejövő díszítéstechnikában fellelhető változásokat. Felvetődik a kérdés – amely általánosítható –, hogy az e kor lenyomataként megismert, az 1920–1930-as években megjelenő ecsetes, írókás díszítési mód a hagyományosan értelmezett „népművészet” kategóriájába besorolható-e?

Egy elvetélt kísérlet agyagipari tanműhely felállítására

Kós Károly¹ és Czúgh Dezső² írásai részletesen foglalkoztak e vidék fazekasságával, azonban egyikőjük sem ismerhette,

1 Kós Károly: A züricvölgyi gerencsárség. = Dunántúli Szemle, 1944. (továbbiakban: Kós, 1944.) 3–4. sz. 118–131. p., 5–6. sz. 208–218. p. A Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ) szerkesztőbizottsága Kós eredeti tanulmányát a Pável hagyatékban 1986-ban megtalált harmadik, 1944-ben korrektúra jelekkel ellátott nyomda alá tördelt befejező 3. számmal együtt – némileg átszerkesztve – újra kiadta Gonda

a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára mélyén szunnyadó iratköteg tartalmát, benne az 1895. július 19-én Murszombatban (ma: Murska Sobota, Szlovénia) kelt névjegyzéket, amely a „Prosznyákfai (pártosfalvi) Körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokat” sorolta fel településenként név szerint.³ Ez az első hiteles

György előszavával (376–377. p.), Kresz Mária bevezetőjével (378–380. p.), Gráfik Imre Velemér-völgyi gerencsárség tanulmányával (381–388. p.). Az Alsó-őrségi gerencsárség. = VSZ, 1986. 3. sz. (továbbiakban Kós, 1986.) 376–421. p. Ugyanez a tanulmány a VSZ különlenyomataként is megjelent, amelynek lapszámozása 1–48. oldalig terjed. Az eredeti, 1944-ben megjelent kivül erre is hivatkozunk (továbbiakban: Kós, 1986. Klny.).

2 Czúgh Dezső: Faluzó és vásározó fazekasok Magyarszombatfán és környékén. = Néprajzi Közlemények, 1959. 1–2. sz. (továbbiakban: Czúgh, 1959a.) 136–146. p.; Uő: Fazekasműhelyektől a Magyarszombatfai Kerámiagyárig. = VSZ, 1959. 2. köt. (továbbiakban: Czúgh, 1959b.) 12–29. p.; Uő: Gerencsárszekerek nyomában Somogyban, Zalában. = Göcseji Helikon, 1972. 4. sz. (továbbiakban Czúgh, 1972.) 127–147. p.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok (továbbiakban: Főisp. Ált. ir.) 536/1904. A prosznyákfai fazekas tanműhely dokumentumai, 1885–1904. Az iratkötegekben található, 1895. július 19-re keltezett, Takács R. István helyettes jegyző által összeállított berkeházi (ma: Berkovci, Szlovénia), csekefai (ma: Čikečka vas), gödörházi (ma: Magyarszombatfa része), gerőházi (ma: Lončarovci, Szlovénia), jánosfai (ma: Felsőjánosfa), kisfalui (ma: Pordašinci, Szlovénia), prosznyákfai (ma: Prosenjakovci, Szlovénia), szombatfai (ma: Magyarszombatfa), veleméri fazekas névsort – 85 fazekast – első ízben teljes terjedelmében publikálta Nagy Zoltán: Kézművesek a fálvak magányában. = VSZ, 2016. 2. sz. 236. p. Jelen tanulmányunkban azonban csupán Gödörháza (hat), Szombatfa (18) és Velemér (30), összesen 54 fazekas névanyagával foglalkozunk.

összeírás, amely Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér fazekasait a 20. század fordulóján számba veszi. Azonban azt e forrásból nem tudhatjuk meg, hogy az „önálló agyagiparosok” honnan származtak, milyen korúak voltak, miért is írták össze valójában őket. Erről legelőször a Muraszombat és Vidéke című újság, 1895. február 24-én és március 24-én megjelent hasábjairól szerezhetünk tudomást, miszerint: „A Muraszombati járás ipartestülete 1895. [február 17-én] tartott választmányi ülésén elhatározta, hogy az ipar- és kereskedelmi kamara útján kérényezni fogja a minisztériumnál, hogy járásunk magyarajkú községeiben Szombatfán, Gödörházán, Veleméren stb kiterjedt mértékben gyakorolt fazekasipar föllendítése és jövedelmezőbbé tétele végett Szombatfán agyagipari szaktanfolyamot rendeztessen be a kormány.”⁴ A későbbi híradás szerint: „A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam ügyében a Soproni ipar-és kereskedelmi kamara arról értesítette az ipartestületet, hogy szíves készséggel hajlandó a testület által megindított mozgalmat támogatni, sőt reméli is, hogy a nagyméltóságú kereskedőügyi minisztérium a tanfolyamot fel fogja állítani...”⁵ Ezt követően az év májusában, majd 4 évvel később 1899 szeptemberében is szárnyra keltek az előmunkálatokat tükröző rövid híradások. Egyes becslések szerint 1895-ben Veleméren, Gödörházán és Szombatfán a fazekasok száma elérte a 250 főt, amit később úgy módosítottak, hogy a Muraszombati járás 198 fazekasa közül 145 ebben a három községben élt. Az első becslés 1895-ben 250 fazekasról szólt, akik a „legprimitívebb módszerrel, úgyszólván minden tudás nélkül űzik ezt a mesterséget...

4 Helyi és vidéki hírek. Agyagipari szaktanfolyam a járásban. = Muraszombat és Vidéke (továbbiakban: MésV), 1895. febr. 24. 2. p.

5 Helyi és vidéki hírek. A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam ... = MésV, 1895. márc 24. 3. p.

Mennyivel többet lehetne ugyanabból az Isten adta agyagföldből kitermelni, ha szakértő emberek, a modern technika és vegyészet vívmányainak felhasználásával vennék a kezükbe ... mennyivel több piacokat lehetne heghódítani, ha megtanulnák embereink az edényeket értékesebben, finomabban kiállítani, s kényesebb igényeknek is megfelelni.”⁶ 1895-ben felvetődött, hogy a prosznyákfai körjegyzőség területén, ahol igen magas a fazekasok száma, a jó agyaglelőhelyekre alapozva a kormány támogatásával intézményes formában a Kereskedelmi Minisztérium, a vármegye, a Soproni Ipar-kamara és a Muraszombati Járási Ipartestület anyagi hozzájárulásával és támogatásával tanműhelyt állítanának fel. A szakértők bevonásával megindult a tervezés. Első lépésként Takács István Muraszombat helyettes jegyzője jegyzéket készített 1895. július 19-ére „a prosznyákfai Körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokról”, amely érintette Berkeháza (kettő), Csekefa (négy), Gödörháza (hat), Gerőháza (öt), Jánosfa (nyolc) Kisfalu (egy), Prosznyákfa (10), Szombatfa (18), Velemér (30) fazekasait, összesen 85 főt. Az elkészült jegyzéket a muraszombati főszolgabíró a vármegye főispánjának azonnal továbbította, de hosszabb megjegyzést is írt hozzá, amelynek tartalmából idézni kívánatos: „Jóllehet ezen fazekasok egyúttal földműveléssel is foglalkoznak, azonban számuk oly nagy, hogy a kedvező talajviszonyok mellett ezen iparág

6 (Sz.): Agyagipari szakiskola járásunkban. = MésV, 1895. máj. 12. 1. p.; (Szerk.): Agyagipar tanműhely Szombatfán. = MésV, 1899. szept. 24. 2. p.

7 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904., ezen belül: A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak 1896. július 20-án, amelynek melléklete a Névjegyzék a prosznyákfai körjegyzőség területén levő önálló agyagiparosokról. A Névjegyzék bal felső oldalán a Muraszombati Járási Ipartestület 1894 feliratú hitelesítő pecsétje látható. A Névjegyzéket Takács István helyettes jegyző készítette 1895. július 19-én.

fellendülésére biztosan számíthatni [...] a nép minden újításnak ellensége, így ezen kérdés csak akkor lesz sikeresen megoldható, hogy a magas kormány a saját költségén állítja és tartja fenn a tanműhelyt és az oktatási időszakban az abban résztvevő iparosok némi segélyezésben részesülhetnek [...] Ekkor a tanműhely különösen az őszi és tavaszi időszakban látogatott lesz. Az újonnan építendő tanműhely a körjegyzőség székhelyén Prosznyákfán vagy Szombatfa községben vélvén felállíthatónak.”⁸

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában fennmaradt iratanyag alapján, az 1895 és 1904 között eltelt 9 év során keletkezett 22 db beadványból, felterjesztésből, leiratból, és a hozzá kapcsolt mellékletekből világosan kirajzolódnak a fejlemények.⁹ Noha mindvégig a járási központ Prosznyákfa (Pártosfalva) kapta volna meg a lehetőséget, de mint említettük, 1895-ben felvetődött Szombatfa neve is, ahol az év márciusában a járási ipartestület két tagja a községi bíró házában tárgyalta a három község fazekasaival a szaktanfolyam elindításáról, de ők hallani sem akartak róla.¹⁰ 4 évvel később az ipartestület még egy kísérletet tett az ügy továbbvitelére, de az érintettek akkor sem lelkesedtek, csak Pollák Pongrác járási főszolgabíró határozott nyomására voltak hajlandók jegyzőkönyvben kérelmezni a kormánytól egy helyi tanműhely felállítását, de anyagi hozzájárulást mostoha körülményeikre hivatkozva nem kívántak biztosítani.¹¹ E feltétel-

hez kötött felajánlás úgy tűnik, hogy Szombatfa esélyeit véglegesen eltörölte. A helyszín kijelölése is fordulatot vett 1901-ben, hiszen Vas Vármegye Közigazdasági Bizottsága a kercai (ma: Kercaszomor) agyagipari szakiskola felállításáról döntött,¹² ugyanakkor arról értesülhettünk, hogy Bors Mihály prosznyákfai körjegyző a beígért állami segítség tudatában már a tanműhely épületét is felállította 600 koronából, amit 1903. május 5-én bekövetkezett hirtelen halála miatt „kártalanítási segély” formájában a Kereskedelmi Minisztérium a muraszombati adóhivatalnak átutalt. Úgy tűnik, e sajnálatos halálesettel végleg elszállt a remény a dédelgetett terv végrehajtására, amelyet a fentebb említett minisztérium tanácsosa a vármegye főispánjához 1904. július 9-én írt levelében azzal zárta le, hogy mivel „az agyagipari intézmények átszervezése folyamatban van”¹³ a múlt évi felterjesztés döntéséről későbbi időpontban tájékoztatja. Ez a közlés azonban véglegesen elmaradt.

Kitekintés

A lezárult folyamat, és az 1930-as években valóban megvalósult tanfolyamok célkitűzéseinek jobb megértéséhez fel kell azonban idézni a tanműhelyek felállításának országos előzményeit is, amiről Szócsné Gazda Enikő – elsősorban Erdélyt érintő – részletgazdag tanulmányából értesülhe-

8 MN VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1896. július 20.

9 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904.

10 Helyi és vidéki hírek. A Szombatfán tervezett agyagipari szaktanfolyam ... = MésV, 1985. márc. 24. 2. p.
11 A tanműhely felállításának szándékáról bővebben lásd Gerencserek földjén. Magyarszombatfa – Gödörháza – Métnekpuszta múltja és jelene. Szerk. Horváth Sándor. Magyarszombatfa, 2000. (továbbiakban: Horváth, 2000.) 152–153. p. A 156. p. 21–29. sz. jegyzet Muraszombat és Vidéke újság bibli-

ográf adatait – pontatlanul – tartalmazzák. A forrás elérhetősége: <https://epa.oszk.hu/html/rgi/kardexlap.phtml?id=3504> (Megtekintve. 2021. március 20.) Tanulmányunkban a forrásadatokat és tartalmukat ellenőriztük, a közölt szövegben pontosítottuk.

12 MNL VaML Vas Vármegye Közigazdasági Bizottságának iratai. Általános iratok 101/1902.

13 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kereskedelmi minisztériumi tanácsos levele Ekhart Jánosnak, az új főispánnak, 1904. július 9.

tünk.¹⁴ Vidéky János (1827–1901) az Iparrajziskola vezetőjeként 1872-ben fejtette ki először a nézeteit a rajzitanítási reformról, meggyőződése volt az, hogy a hazai ipar fejlesztésére az ízlést korán kell nevelni, s megadni a lehetőséget, hogy ezt az ízlést minél többen elsajátíthassák. 1884-ben azt ajánlotta a minisztériumnak, hogy „a cél az legyen, hogy agyagipari tanműhelyek állíttassanak fel, kívülről hozott tanítómesterek vezetése alatt, de a hazai motívumok művelése mellett”,¹⁵ akik a nagyobb fazekas települések fazekasműhelyeiben személyesen jelentek volna meg, technikai és esztétikai oktatásban részesítve az ott élőket.¹⁶ Az agyagipari szakiskolákban, műhelyekben oktató ipartanítók már az 1880-as évektől terepre is „kimerészkedtek”, ahol személyes útmutatásaikkal, tanfolyamaikkal próbálták befolyásolni, alakítani a fazekasok ízlését és termékeit.

Az ipartanítói tevékenység intenzívebbé válása 1902-től Hegedűs László kereskedelmi miniszter színrelépéséhez köthető, amikor az agyagipar felsőbb, iparpolitika segítségével próbálta a fazekasok életkörülményeit javítani, amelyet így fogalmazott meg: „célom az, hogy az ország minden, agyagiparral nagyobb mértékben foglalkozó vidéke az ottani eredeti minták, és, ha alkalmasak, régi technikák felhasználásával jellegzetes, csak az illető vidék által űzött háziipart nyerjen, hogy így az egész ország minden egyes vidéke egy-egy speciális jellegű agyagiparral bírjon, melyek egymásnak csak a technika tökélyében okoznak versenyt, de egyébként egymást kiegészítsék.”¹⁷

14 Szócsné Gazda Enikő: Ipartanítók terepen. Körkép az erdélyi magyar fazekasság 19. század végi és 20. század eleji metamorfózisáról. In: Acta Sicularica. A Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, 2018–2019. Szerk. Vargha Mihály. Sepsiszentgyörgy, 2020. (továbbiakban: Szócsné, 2020.) 343–360. p.

15 Szócsné, 2020. 344–345. p.

16 Szócsné, 2020. 345–346. p.

17 Szócsné, 2020. 349. p.

1912–1913-tól, hogy a meghirdetett kéthónapos tanfolyamokon a szakiskolán kívüli, környékbeli fazekasokat a gépi korong használatára, díszedények, a mázazási technikák a mázak és engóbok feljavítási módjára tettek kísérletet. Egy nagybányai (ma: Baia Mare, Románia) tanfolyamról fennmaradt részletes beszámoló szerint elsősorban „virágedényt, apró vázát, görög, római urnavázát, ételes csészét, dísztálat, tányért, szilkét, kannát, korsót, kelyhet, hamutartót, egy sereg filigrán, igen apró, szebbnél szebb játékedényt”¹⁸ készítettek.

A prosznyákfai (pártosfalvi) tanműhely felállításának célja

E fenti vázlatos áttekintés egybecseng a prosznyákfai tanműhely, valójában képzési központ felállításának tervével, a korabeli iratokban fennmaradt utalások adnak erről bizonyosságot. Az oktatásban résztvevő iparosok az oktatási időszakban némi segélyezésben részesülnének, a tanműhely különösen őszi, téli és tavaszi időszakban látogatott lesz. A fazekasok és gerencserek télen kellő szakismeretet szerezhetnének a kereskedelmi értékesítésre alkalmas termékek előállításában és biztosíthatnák jövőbeli megélhetésüket.¹⁹ 1901-ben a muraszombati főszolgabíró fogadta Petrik József helyszínre kiküldött felső ipariskolai tanárt, aki „a környékbeli fazekas és gerencsér műhelyek megtekintése után az ipari kőkorsók és kőedények szempontjából kedvezőnek ítélte tapasztalatait”.²⁰ A Muraszombat és Vidéke az újabb fejleményről így írt: „A budapesti iparművészeti társulat a fazekasipar érdekében feliratot

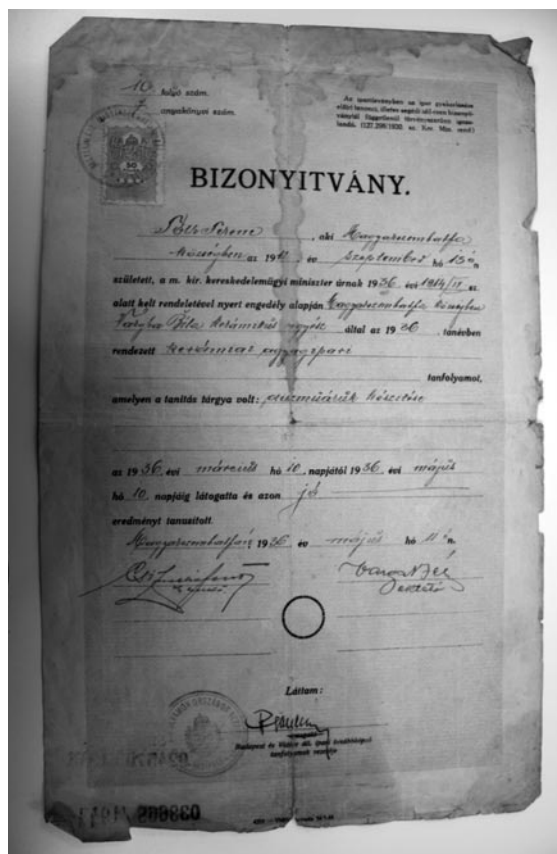
18 Szócsné, 2020. 350. p.

19 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1895. szeptember 12.

20 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536 /1904. A muraszombati főszolgabíró levele a főispánnak, 1901. április 3.

1. kép: Tóth Ferenc magyarszombatfai fazekas tanfolyami hallgató befizetési blankettája, 1936.

2. kép: Oklevél Tóth Ferenc magyarszombatfai fazekas számára a tanfolyam sikeres elvégzéséről. Magyarszombatfa, 1936.

intézett Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszterhez, két iparművészeti tanárt bízott meg, hogy az ország két különböző pontján tanítsák a falusi fazekasokat. Horti Pál Vas megye déli részén fog tanítani.²¹ Az a későbbiekben nem derül ki, hogy a nagyhírű Horti Pál (1865–1907) valóban járt-e e térségben, csupán arról van tudomásunk, hogy 1902-ben Turinban, 1903-ban Saint Louisban tartózkodott.²² Az újság azt is tudni vélte, hogy a tervezett tanműhelyben 4 évig 10–10 gerencsér, fazekas fog tanulni, akik 20 korona segélyt kapnak erre az időre, és a lakás is ingyenes lesz.²³ A kereskedelmi miniszter Vas vármegye főispánjának címzett, 1903. június 17-én kelt levelében kifejtette, hogy „a tanműhely eszméjét kénytelen elvetni, mert a rendelkezésre álló hitel korlátolt voltánál fogva a fennálló műhelyek számát nem szaporíthatja ... helyette azt javasolja, hogy az Esterházy uradalom csávai [ma: Stoob, Ausztria] köedénygyárában továbbképzésre fiatalabb fazekasok, a fazekasok gyermekei pedig valamelyik állami iparoktatási intézményben segélyben és ösztöndíjban részesüljenek, ennek feltétele az elemi iskola 6 osztályának megléte.²⁴ Az agyagipari szakiskola felállításának anyagi nehézségei végigkísérik a próbálkozás teljes időszakát. A kezdeti lelkesedést követően már a 4. esztendőben látszott, hogy a megvalósítás komoly akadálya a fazekasok ellenállása lehet.

Péterfy Zoltán kerületi királyi iparfelügyelő 1899. szeptember 23-án kelt, Vas vármegye főispánjának címzett levelében fel-

merült aggályairól, kétségeiről a következőket írta: „Itt nem egy kézműiparral, hanem pusztán e földművelő nép szabad óráiban űzött tevékenységével állunk szemben. Jelenleg ottan csak legkezdetlegesebb és kizárólag fazekat és bögrét készítenek, melyet messze Somogy és Baranya megyébe visznek, és gabonáért cserébe adják. Ezen készítménynek tehát biztos piaca van és a vevők az egyszerű pórnépnek szebb formájú és jobb minőségű főző edényre szüksége nincs. Az öregebb iparosokat újabb modernebb készítményekre terelni lehetetlen, de igenis a jövő miatt a fiatalságot kellene betanítani még más czélszerű használati agyag cikkek készítésére is. E cél eléréséhez a fiatalságot tanműhelyekbe kellene terelni, melynek élén egy ügyes mester alkalmazandó. [...] A tanoncokban állandó hiány lesz ottan, mert a nép földműveléssel lévén elfoglalva, csak szabad óráiban űzi a fazekasságot és illetően az inasokat, a fiatalságot nem nélkülözheti hazulról és a mezőről [...] jóra való intelligens mester azon az elhagyott vidéken aligha fog állandóan megmaradni [...] Most már célszerűbbnek látom, ha oda való fiatal fazekas inasokat az országban meglévő agyagipari szakiskola és tanműhelyekbe államköltségen kiképeztetünk, kik ha haza visszamennek, otthon folytathatják a megtanult modernebb mesterségeket.”²⁵

Fazekas tanfolyamok az 1930-as évek közepén, Magyarszombatfán

A fazekas tanfolyamok szervezése végül is az 1930-as években valósult meg Magyarszombatfán egy emberöltő elteltével. A cél a 19. század végén megfogalmazott országos törekvésekkel teljes mértékben meg-

21 Helyi, vármegyei és vegyes hírek. A miniszter fazekas iparért. = MésV, 1901. júl. 21. 2. p.

22 Dömötör István: Horti Pál. = Művészet, 1908. 2. sz. 107–117. p.

23 Helyi, vármegyei és vegyes hírek. Agyagipar műhely Prosznyákfán. = MésV, 1901. okt. 20. 2. p.

24 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kereskedelmi miniszter levele Vas vármegye főispánjának, 1903. június 17.

25 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. Péterfy Zoltán kerületi királyi iparfelügyelő levele a főispánnak, 1899. szeptember 23.

egyezett. Az emlékezetre támaszkodva Kós Károly 1944-ben megjelent tanulmányában említette először, hogy „1935–38 között Magyarszombatfán három tanfolyam volt Varga Béla keszthelyi keramikus vezetésével, akit a vármegye küldött ki. Ő vezette be a 24. számú rajza edényformákon ábrázolt mintákat [díszítéseket], nemkülönben a váza, játékedény és egyéb használati cikk készítését e vidéken, s a magyarszombatfai Zsohárban hű követőre talált. Igaz, hogy ez örvendetes, hasznos intézkedés volt a vármegyétől akkor, mikor az életért küzdő gerencséreink tévelygésükben már a gyári holmit kezdték formára és díszítésre utánozni. A tanfolyamtól kezdve nyomja ki oly sikerrel a fehér edény a régi nyers, fekete és vörös edényt és az életért való harcban a gerencsérség kezd mind többet feladni abból, ami népi, aminek történeti és népi gyökere van.”²⁶ Czúgh Dezső 1959-ben ehhez a közléshez még hozzátette, hogy „1927 körül Koós Júlia [magyarszombatfai] tanítónő ösztönzésére egy-két fazekas vázák, hamutartók és egyéb dísz tárgyak készítésével is megpróbálkozott, közülük nem egyet maga Koós Júlia festett ki. Gyártásuk később két-három műhelyben általánossá vált, mivel a környéken (Kercán, Senyeházán, Óriszentpéteren) nyár idején sokan nyaraltak, s a tárgyak eladása jelentős mellékjövedelmet jelentett. A vázákat készítő mesterek Czúgh János, Zsohár János, Oszvatics Gyula a harmincas években több kiállításon is szerepeltek a megyében, többek között Szombathelyen is.”²⁷ A Savaria Múzeum egykori igazgatója Dömötör Sándor az 1950-es évek elején sorban kereste fel a fazekasműhelyeket, ahol néprajzi gyűjtéseket is végzett. Tárgyakat vásárolt a múzeum állandó kiállításán bemutatott fazekasság illusztrálására,

így kerültek közgyűjteménybe nagyobb számban a magyarszombatfai Czúgh János, a gödörházi Novák Lajos, Vörös Ferenc, Varga Ferenc, a veleméri Sebők Gyula 1950-ben készített edényei.²⁸ A tanfolyamról szóló adatait egy adattári tételből ismerhetjük meg. „Koós Júliánál járt akkoriban egy Kiss nevű mérnök, akinek felesége iparművész volt, az is hozott mindenféle mintákat, azokat próbálgatták. Így készültek az első díszes edények. Híre ment a szombatfai kerámiának. A minisztérium ekkor kiküldte a keszthelyi Vargha Bélát, hogy tartson nekik tanfolyamot. Ő két éven át volt itt évente 2-3 hónapig. Amikor Varga tudományát átvették, akkor leküldték Eschenbach Jenőt, aki továbbfejlesztette a dolgokat. Vargha csak ecsettel festett.”²⁹ Kresz Mária Dömötör Sándor Néprajzi Múzeumban lévő kéziratára hivatkozva megjegyezte, hogy „Zsohár János fazekas nem német mintakönyvekből dolgozott, hanem Eschenbach Jenő iparművész által felújított, de eredetinek tudott helyi motívumokat variált új ötletek alapján.”³⁰ Eschenbach Jenő (1908–1981) szobrász, keramikus életrajzi adatait Laczkó Ibolya dolgozta fel a Magyar Katolikus Lexikon számára: „Eschenbach a budapesti Iparművészeti Iskola művészképzőjét végezte el 1930-ban, ahol 1933–1936 között oktatott is. 1945 előtt fazekasok részére rendezett díszítő és technikai tanfolyamok önálló vezetője volt Magyarszombatfán, Csákváron, Jákon, Dészházán, Nagybányán, Zilahon, Mellétén,

26 Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p.

27 Czúgh, 1959b. 21. p.

28 Savaria Múzeum (továbbiakban: SM) Néprajzi Gyűjtemény (továbbiakban: N), Szombathely Czúgh János 58.371.1.1–58.371.14 (14 db), SM N Novák Lajos Gödörháza 58.379.1–58.379.16 (16 db), SM N Sebők Gyula Velemér 58.414.1–58.414.6 (hat db), Vörös Ferenc Gödörháza SM N 58.416.1–58.416.12 (12 db). Dömötör Sándor gyűjtése, 1950.

29 SM Néprajzi Adattára K–153. IV. Dömötör Sándor gyűjtése Magyarszombatfán, 1951.

30 Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára. Magyarszombatfa 2335.

Misztótfalun. Vas megyei díszítő elemekből alakította ki a magyarszombatfai stílust.”³¹ Czúgh Dezső a fentiekhez hozzátette: „a kormányzat által szervezett tanfolyamok igyekeztek a díszítést a régi színvonalra emelni, [...] szebbnél szebb dolgok készültek, előkerültek a már–már feledésbe merült motívumok. A Hangya Szövetkezet megszervezte az értékesítést az egész országban, sőt külföldre is szállított.”³² A magyarszombatfai fazekas tanfolyamokról utolsóként Vakarcs Kálmán számolt be egy rövid híradásban 1939-ben megjelent könyvében: „A község fazekasai az agyagipar egyik ágát, a népművészetben alapuló kerámiát 1934 óta nagy tökéletességre vitték és művészi munkáik országszerte ismereteseek. Az iparügyi minisztérium már eddig is több kerámiai tanfolyamot tartott Magyarszombatfán és samott téglából épített kemencét állítottak fel a kerámiai készítményeknek magasfokú hőben való kiégetésére.”³³ A magyarszombatfai népművészet cím alatt jelent meg egy fényképes riport Zsohár János fazekasmesterről és dísztárgyairól 1942-ben. E cikk szerzője arról írt, hogy a cseh gyári portéka már–már pusztulásnak ítélte az itteni fazekasságot, amin a Hangya Szövetkezet segített a termékek értékesítésével, korszerű mázak beszerzésével. Zsohár ekkor 22 „munkást” foglalkoztatott. A műhelyben korszerű agyagörlők dolgoztak, a portán nagy kemencék vártak az égetésre. A kézzel formázott agyagot „mázzal vonják be és írókás mintával díszítik [...] A kész tárgyak mindegyike kiállításra kíváncsozik. A raktárakban tányérok, tálak, bokályok, hamis korsók és egyéb hasznos és dísztárgyak sorakoznak a polcokon.” A minisztérium

ipari mesterképző tanfolyammal, kemenceépítéssel segítette az ipar korszerűsödését. A Hangya nagyrészt külföldön értékesített, „ahol a magyar nép művészi érzékét és mesteri ügyességét hirdetik.”³⁴

Ma már a helyben lakó idős fazekasok emlékezetéből kikopott az 1930-as évek tanfolyamain résztvevők névsora,³⁵ az ott meghonosított munkaműveletek felelevenítése. Mindössze Tóth László édesapjának iratanyagában megőrzött dokumentumok maradtak az utókorra bizonyítva azt, hogy Tóth Ferenc (akkor 19 éves) kerámiai tanfolyamhallgató 5 pengőt beiratási és tandíj fejében a Budapesti Ipari Továbbképző Tanfolyam vezetősége pénztára javára Magyarszombatfán 1936. május 2-án befizetett. Megmaradt oklevele is, ami kerámiai agyagipari tanfolyamról szól. A tanítás tárgya: díszműárak készítése. Tanító: Vargha Béla keramikus vegyész. A tanfolyam az újsághírral ellentétben nem volt mesterképző, hiszen Tóth Ferenc 1943-ban Szombathelyen a soproni kamara, mint iparhatóság előtt tette le a vizsgát. (1–2. kép) Vargha Béláról keveset tudunk, bizonyára nem volt keszthelyi illetékességű, mivel a helyi híres emberek adatbázisában, sem a korabeli helyi sajtóban, sem a művészeti lexikonokban nem kaptunk hírt róla.³⁶ Kiletének felkutatása további kutatást igényel. A tanfolyamok eredményességét azok az archív fotók bizonyítják, amelyek a magyarszom-

31 Magyar Katolikus Lexikon. 3. köt. Éhi–Gar. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Bp., 1997. 293. p.

32 Czúgh, 1959b. 23. p.

33 Vakarcs Kálmán: A Szentgotthárd–muraszombati járás ismertetése. Szombathely, 1939. 167. p.

34 Újságkivágás a „Kéve,” rovatból, 1942. (5. kép.) Név nélküli cikk a magyarszombatfai népművészetről. Az eredeti újságkivágást a Zsohár hagyatékából megőrizte ifj. Albert Attila, magyarszombatfai fazekasmester. Köszönjük, hogy rendelkezésünkre bocsátotta!

35 1934–1936-ban a résztvevők között találjuk még többek között ifj. Zsohár Jánost, Czúgh Jánost, Oszvatics Gyulát és talán a gödörházi Novák Lajost is.

36 Megköszönöm Petánovics Katalin néprajzkutató segítségét, aki személyesen győződött meg róla, hogy a helyi adatbázisokban Vargha Béla neve nem található.

batfai fazekas családoknál fennmaradtak. E felvételeken mindazok az új edényformák és díszítési módok is tanulmányozhatók, amelyek kiállításokon is láthatók voltak. Különösen a Szombathelyen 1934. augusztus 25-én megtartott művészeti kiállításra adták be edényeiket többen, amelyről a művek talpába vésett dátumozott feliratok is tanúskodnak. Czúgh János két példányban is készített erre az alkalomra dísz tárgyat, „cégért”, amelynek felirata: „Czúgh János fazekas s. Agyagárú kézi–munkái Magyarorszábatfa.” (3. kép) Alkalmi „tárlataikat” a műhelyek udvarán asztalra helyezték, vagy fazekas társakkal közös képen edényeikkel együtt szerepelnek többen az 1930-as évek második felétől az 1950-es évek elejéig. (7–8. kép) Közülük a leginkább figyelemre méltó az a máram megsárgult felvétel, amely Magyarorszábatfán az 1930-as évek első felében Czúgh Jánost levante ruhába ábrázolja, (6. kép) a mellette lévő asztalon három sorban különleges edények, köztük ecsettel gondosan megfestett kétfülű görög vázák sorakoznak.³⁷ A Vas vármegyei tanfolyamok átütő sikeréről a jákiak 1934. évi szombathelyi vármegyei házában megrendezett kiállításáról kapunk képet.³⁸ Fábrián Gyula jáki gerencséreket bemutató tanulmányában is látható egy grafika (22. p. 21. kép), ahol egy kétfülű vázán maga a kéttornyú templom díszleg. Egy másik fotón (40. p. 21. kép), Farkas Dénes szemképrázoló tanfolyami munkái vonzzák a tekintet.³⁹ Ezek az elsősorban turistáknak szánt

alkotások a magyarszábatfai díszes edényekkel együtt azonban nem kerültek be a hagyományos termékek széleskörű vásároló kereskedelmébe. Egyedül a Zsohár János műhelye körül csoportosuló fazekások Hangya Szövetkezeten belüli árukinálatában szerepelnek hasonlóképpen. Czúgh Dezső emlékezete szerint a tanfolyamos időkben készítettek mindenféle használati és főzőedényt, azonkívül *bokályokat*, *bugyigákat*, *kantákat*, „*írókázott népművészeti díszítéssel*”. Utóbbiakra később a Népművészeti és Háziipari Vállalat adott megkeresésükre megrendelést.⁴⁰ Zsohár 1941 és 1943 között vezetett termelési és pénztárcönyvéből kitűnik,⁴¹ hogy a német Grünfeld cégnek is szállítottak kívánságuknak megfelelő, fémedények cserép változatait is legyártották, köztük még éjjeli edényt is. A Hangya Szövetkezet kínálatában a hagyományos formákon kívül „hamis korsót”, valamint a mohácsi kétfülű bugyigához igen hasonlókat, de itt ezidáig ismeretlen edényeket is találunk. Albert Jenő: *kétfüles 4. sz. 50 db, kétfüles 5. sz. 100 db*, Novák Lajos: *kétfülű 4. sz. 30 db, négyfülű 14. sz. 48 db, négyfülű 15. sz. 68 db*, Osztvics Gyula: *184 db falitál, 100 db kétfülű bugyiga készítése szerepel*. „*Tisztán a piacra készültek Zsohár János, Novák Lajos műhelyeiben az 1936-os tanfolyamon tanult példák és gyári minták, mintakönyvek után a virágvázák és játékkéle edények. Ügyeskezű gerencséreket még törpiéket is készítettek, szarvasokat és más vadhajtsáit a városi nipp-kultusznak.*”⁴² A Magyarorszábatfa és Vidéke „Hangya” fogasztási

37 Horváth, 2000. 208. p.

38 *Illés Péter: Virágváza*. In: Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. 32/1., 2009. 100 év 100 tárgy kiállítási katalógus. Szerk. Vig Károly. Szombathely, 2009. 149. p. Kétfülű vázán tulipán és rózsza, felirata: Jáki emlék 1933, 148. p. Jáki fazekások (gerencséreket) kiállítása a szombathelyi Megyeházán 1934-ben.

39 *Fábrián Gyula: A jáki gerencséreket*. Szombathely, 1934. 21., 22. kép. (A Vasi Szemle könyvei; 1.)

40 Czúgh, 1959b. 26. p.

41 A kisalaku pepitakockás irkafűzet a mester leányának ajándékaként ifj. Albert Attila fazekasmester megőrzésében tanulmányozható, a fent közzétett adatok kivétel nélkül innen származnak.

42 Kós, 1986. 419. p.

3. kép: Czugh János magyarszombatfai fazekassegéd szombathelyi kiállításra készült „cégére”, 1934. augusztus 25.

4. kép: Czúgh János magyarszombatfai-zalaegerszegi fazekasmester Vándor fazekas című szobra edényekkel, 1983.

1942. Kéve

Göloncsér-díztárgyak. **Zsuhár János fazekasmester műhelyében.**

A vas megyei Magyarszombatfa község a hajdan híres göloncsér-vidékhez tartozik. A cseh gyári portéka már-már pusztulásra ítélt az itteni népművészeti munkát. Az iparügyi minisztérium és a Hangya segítő kezének kellett jönnie, hogy a hajlam virágzó népművészetet fellendítsék. A minisztérium ipari mestérlépző-tanfolyammal, kemencéppittetése-el, a Hangya pedig az elkészített anyag átvételével, megrendelésekkel nyújt támogatást az ügyeskezü mestereknek.

A magyarszombatfai népművészet mellett dolgozó göloncsérműhelyt Cszmadia Jenő jegyző, a helybeli Hangya szövetség elnöke kíséretében látogatjuk meg. A műhely már huszonkét munkást foglalkoztat. A portán nagy kemencék várják az égítésre kész tárgyakat, a gyaggörök dolgoznak, korongok pörgenek. Az agyagot kézzel formázzák, a megszáritott tárgyakat kiegészítik mázzal vonják be és irókás mintával díszítik. A mázakat, a festéket, a csomagoláshoz szükséges anyagot a Hangya

bocsátja rendelkezésre, hogy elősegítse a magyarszombatfai népművészek termelő munkáját. A kész tárgyak mindegyike kiállításra kívánczik. A raktárakban tányérok, talak, bokályok, hamis korsók és egyéb hasznos és díztárgyak sorakoznak a polcokon.

A magyarszombatfai népművészek tetszetős alkotásait a Hangya értékesíti, nagyrészen külföldön, ahol mindenütt a magyar nép művészi érzékét és mesteri ügyességét hirdetik.

A Zsuhár János fazekasmester irányítása

5. kép: Újságcikk a magyarszombatfai népművészetéről, Zsuhár Jánosról, tanfolyamról, 1942.

és értékesítési Szövetkezet Kercán 1929-ben alakult, ennek filiájaként 1938-ban nyitott önálló fiókot Magyarorszábatfán, amelynek igazgatósági és felügyelőbizottságában több fazekas is helyet kapott. A szövetkezet közvetítésével jó minőségű mázakat is be tudtak szerezni. Ezt tükrözi Zsohár számadáskönyve is, ahol a drága, és külföldről beszerezhető kobaltoxid is helyet kapott. Az 1941. október 4-ei elszámolásban – közös anyagfelhasználási jegyzékben – a fazekasoknak kiadott anyagként általában 80 dkg mangánoxidhoz 4 dkg kobaltoxid is felírásra került. A tanfolyamos időktől 1951-ig a fazekasok saját műhelyükben dolgoztak, áruikat vásárokon és a hagyományos árúgyi cserekereskedelemben értékesítették.

A központilag szervezett állami beavatkozásról – felidézve 19. századvégi agyagipari szakiskolák működését – Györffy István a folyamatok kortárs szemlélője sommás véleményt alkotott 1939-ben a Hitel című folyóirat hasábjain: *„Az elmúlt század 90-es éveiben maga a kereskedelmi minisztérium tette tönkre a népi kerámiát, amikor vándor tanárokat küldött ki a vidékre, akik új formákat, motívumokat, színeket és festésmódokat honosítottak meg a fazekasok között [...] Megtanították a fazekasokat új színeket keverni, s a festéket a szaporátlan íróka helyett [az Alföldön] a széles foltokkal dolgozó ecsettel kenték fel. A hagyomány értékét nem ismerő tanárok tudatlansága így csaknem mindenütt tönkretette a hagyományos kerámia művészetét [...] mindenütt áttértek a természetes virág-ornamentikára.”*⁴³

43 Györffy István: Az új magyar művelődés alapja. = Hitel, 1938. 2. sz. 105. p.

Agyagipar – földműves fazekas – gerencsér – paraszt fazekas – falusi háziipar

A fazekassággal kapcsolatosan a hivatalokban új bürokratikus nyelvezet alakult ki a 19. század végén, hiszen Vidéky János az Iparrajziskola vezetője 1884-ben már a minisztériumnak *agyagiparral foglalkozó vidékről és agyagipari tanműhely felállításáról* írt a szakminisztériumnak címzett ajánlásában;⁴⁴ Wartha Vince 1892-ben megjelent könyve agyagipari fejezetekre tagolódik.⁴⁵ A fazekas agyagiparos fogalmára cserélése, kibővítése, egységesítése a prosznyákfai tanműhely felállításával kapcsolatos hivatali levelezésben 1895 és 1903 között visszatükröződik. *Önálló agyagiparosok, agyagipari szaktanfolyam, agyagipari szakiskola, agyagipari intézmények* szerepeltek a főjegyző, a főispán, a minisztériumi államtitkár közti levelezésben. Ugyanakkor szó esett az oktatásban részt vevő *kézművesekről, iparosokról, mesterségről, mesterről, tanoncról, inasokról*, a nép szabad óráiban űzött *fazekasságról*, 1899-ben a magyarorszáti bíró előtt megjelenő *gerencsér fazekasokról*. A párbeszéd tehát két szinten folyt. A céhes fazekasság szokásjogát tükrözte az *önálló agyagiparos* megnevezés, hiszen az önállóság a saját műhellyel rendelkező, házas fazekasokra vonatkozott. Ezt támasztja alá a szombatfai bíró előtt megjelent, tanműhelyt kérelmezők között megnevezett Cseke János (23), Vörös János (25), Tóth György (28) életkora. Maga a *fazekas* megnevezés is idegen keletű itt végső soron, hiszen évszázadokon keresztül mindenki gerencsérnek vallotta magát, de e meg-

44 Szócsné, 2020. 344–345. p.

45 Wartha Vincze: Az agyagipar technológiája. Bp., 1892. 240 p. (Természettudományi Könyvkiadó-vállalat; 49.)

nevezés ugyancsak ismert és elismert lehetett, hiszen a házassági anyakönyvekben már 1844-ben „fazekas mesternek” titulálták a vőlegényt, és „fazokas” megjelölés került 1868-ban a Velemér–gödörházi céhládára is.⁴⁶ A céhszervezeteket súlyosan érintő 1872. évi. VIII. tc. folyamatos revízió ment keresztül; az 1884. évi XVII. tc., a 100-nál több iparossal bíró településeken ipartestületek felállításáról rendelkezett; végül az 1922. évi XII. tc., szabta feltételül ismét a szakmai képesítést; az 1932. évi VIII. törvény pedig kötelezővé tette az ipartestületi tagságot és kibővítette az ipartestületek hatáskörét. A fentiek alapján feltételezhető, hogy a Mosse-féle címtárban⁴⁷ közölt névsor képesítéssel bíró fazekasokat takarhatott. „E nép szabad idejében üzött tevékenységével állunk szemben”⁴⁸ kifejezés nyomatékosítja, hogy a fazekasok itt mind földművelők, ebből viszont az következik, hogy nem is tekinthetők iparosoknak, noha az 1872 után sorra alakuló ipartestületek valójában számon tartották őket. Tény, hogy a millennium alkalmával 1896-ban kiadott Magyar Háziipar törzskönyve⁴⁹ a falvakban dolgozó fazekasokat háziiparosoknak tüntetik fel – igaz e kötetből Vas vármegye kimaradt –, de ennek hatására az 1910. évi népszámlálás adatai között

Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér községekben egyetlen fazekast sem találunk, pedig éppen az 1895. évi prosznyákfai összeírás mond ennek ellent. Kerecsényi Edit 1975-ben közölt tanulmányában⁵⁰ e hiányt azzal indokolta – amit Kresz Mária 1977-ben írt kandidátusi dolgozatában is átvett – hogy „a fazekascéhek megszűnése után általában azok a mesterek számítottak adózó iparosoknak, ahol mázas edényt készítettek. Ezért a nem csupán korongolásból élő, kizárólag (vagy zömmel) mázatlan edényt készítő paraszti munkát is végző fazekasok háziiparként üzték mesteriségüket.”⁵¹ A logikusnak tűnő teória azonban a felmerülő kérdésekre nem ad kellő választ, hiszen a tárgyalt vidék fazekasai az edények belsejét kivétel nélkül mázazták, legfeljebb külső felületük maradt mázatlan – és tegyük hozzá – jórészt díszítetlen. Ennek oka viszont a vásárlópiacra vitt dízesebb edények hiánya elsősorban a Délnyugat-Dunántúlon általános füstökonyha meglétében keresendő. Másrésztől minden más iparág képviselője művelt földet még a mezővárosokban is, hiszen a létalap biztosítása és az örökölhető vagyont kiváltként a 19. század második felétől elsősorban a föld, valamint a ház birtoklását jelentette.

A fazekasok számbavétele

Az 1. számú táblázatunkban 1895–1938 időhatárok között élt 160, saját műhellyel rendelkező, „önálló agyagiparos” nevét szere-

46 Nagy Zoltán: Az Őrség fazekassága három nemzedék távlatából. Gerencsér–fazekascéhek; évszám, feliratos boroskorsók, régies díszítmények. = VSZ, 2020. 3. sz. (továbbiakban: Nagy, 2020.) 338–341. p.

47 Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára. Kiadja Rudolf Mosse. Bp., 1924. (továbbiakban: Mosse, 1924.) 783. p. Gödörháza, 1038. p. Magyarszombatfa, 1487. p. Velemér.

48 MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. A kerületi iparfelügyelő levele a főispánhoz, 1899. szeptember 23.

49 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi eredéves kiállítás eredménye. Szerk. Matlekovits Sándor. 8. köt. Ipar, kereskedés, közlekedés. Bp., 1898. 91. p.

50 Kerecsényi Edit: Adatok a Zala megyei fazekasság történetéhez és értékesítési kérdéseihöz. In: Kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Dél-dunántúli konferencia. Szekszárd, 1975. október 22–23. Szekszárd, 1976. 79. p.

51 MTA Könyvtára Kézirattára D/7454 I-II. Kresz Mária: A magyarországi fazekasság. Kandidátusi értekezés. 1. köt. 107. p.

peltettük. A Prosznyákfán 1895-ben⁵² helyben összeírtakon kívül a Mosse-féle cím-tárban 1924-ben „fazekas”-ként feltüntették,⁵³ valamint Nagy Sándor (1891–1959) fazekasmester emlékezetében a századforduló első évtizedeiben Magyarszombatfán működő 38 fazekast⁵⁴ is felsorolt, az öt legjobbnak vélt lakodalmas edénykészítővel, 19 nevezetesebb vásározóval együtt.⁵⁵ Ezen kívül beírtuk a fazekasok lakhelyét, születési adatait, az 1924. évre számított életkort, az ipartestületi tagság keltét, a hozzájuk fűzhető megjegyzéseket, valamint a múzeumokba került névvel és évszámmal ellátott edényeket is. Teljességre törekedtünk ugyan, de az adatok megszerzése, pontosítása sok nehézséget okozott, emiatt mintegy 10%-os pontatlansággal számoltunk. Gondot jelentett a felhasznált polgári anyakönyvek⁵⁶ bejegyzéseinek értelmezése, hiszen néhány esettől eltekintve⁵⁷ az egy-

házi anyakönyvekhez hasonlóan sem a házassági, sem a halotti anyakönyvekben nem tüntették fel a foglalkozást. Legkorábbi adatunk Vass István veleméri születésű és lakosú 1908. november 21-én kötött házasságára vonatkozik, ahol státusára vonatkozóan „földműves és fazekas” bejegyzés található. Az egyes rovatokban a kezdetektől fogva földműves, kisbirtokos, kisbirtokos segítő családtagja, földműves, napszámos megjelölés szerepelt, kivéve azt a 18 főt, akit azon kívül, hogy földet is művelt, fazekassegédként vagy fazekasmesterként tartanak nyilván, de a valóságban a fazekasoknak a száma ennek többszöröse.⁵⁸ Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a fazekasok többnyire saját falujukból, vagy a szomszédos fazekas falvakból választottak feleséget, általában fazekasok leányait vették el. Kivételek is vannak. 1904 és 1940 között egy-egy esetben Kisfaludból, Csesztregről, Hodosról (ma: Hodoš, Szlovénia), Domonkosfáról (ma: Domanjševci, Szlovénia), Zalalövőről, Kerkaskápolnáról, Kondorfáról hoztak feleséget. A férfiak esetében

52 A prosznyákfai fazekas tanműhely dokumentumai: MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904.

53 Mosse, 1924. 1034. p. Magyarszombatfa.

54 Czúgh, 1959a. 137. p. A magyarszombatfai, majd gödörházi fazekasmester 1959-ben, 58 éves korában 38 magyarszombatfai fazekas nevét tudta felsorolni, akik a 20. század első évtizedeiben helyben működtek.

55 Nagy Sándoron kívül csak Tóth László (sz.: 1940) magyarszombatfai fazekasmester tudott többet, 2020-ban 74 fazekas nevét írta meg nekem címzett levelében, amit a táblázatok szerkesztése során kontrollként tudtam hasznosítani. A neveken kívül még emlékezett régi füstöskonyhás házukra is, amiben „műhelyük” és szárítópoltcaik is helyet kaptak az 1920-as években.

56 Polgári anyakönyvek, 1895–1968. Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér, Kercaszomor; házassági anyakönyvek, 1900–1950.; halotti anyakönyvek, 1910–1968. (A mikrofilm adatok hiányosak, gyakran változik az anyakönyvi kerület). <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR2M-R4X?owc=92S1-929%3A40681801%3Fcc%3D1452460&wc=9237-ZNP%3A40681801%2C52345901%2C52847901&cc=1452460> (Megtekintve: 2021. január 10.); Kercai Református Egyház házassági anyakönyve, 1838–1888. Eredeti példány, Kercaszomor.

57 Legkorábban a veleméri Vass István földműves és fazekas ∞ 1908. Bejegyzése: földműves és fazekas.

58 1929-ben a gödörházi születésű, de magyarszombatfai lakos Horváth Oszkár „fazekassegéd”, 1931-ben a kustanovici születésű, de szombatfai lakos Novák Lajos „fazekassegéd”, 1936-ban Oszvatics Gyula magyarszombatfai „fazekas”, 1937-ben Czugh János magyarszombatfai „fazekassegéd”, 1939-ben Matus Sándor kercai születésű, de gödörházi lakos „fazekassegéd”, ugyancsak 1939-ben a magyarszombatfai Cseke Gyula „fazekas”. 1943–1950 között a földműveléssel hangsúlyozó bejegyzéseken kívül megszaporodnak a segéd és mester bejegyzések. 1943-ban ifj. Vörös Ferenc gödörházi fazekasmester, 1946-ban szomoróci születésű és lakos Marton Gyula fazekassegéd, 1946-ban Bicsák Jenő magyarszombatfai fazekassegéd, 1946-ban a magyarszombatfai Czugh Géza fazekasmester, 1947-ben a gödörházi Szépe Kálmán fazekassegéd, 1947-ben Czugh Dezső fazekassegéd, 1948-ban a magyarszombatfai Bicsák Sándor fazekasmester, 1948-ban Varga Ferenc gödörházi fazekasmester, 1950-ben a veleméri Varga Gyula fazekasmester házasságkötése alkalmával jegyzik be mesterségét. A felsoroltak részletesebb anyakönyvi adatait a 2. sz. táblázat tartalmazza.

a közeli fazekasfalvakból való betelepülés is kimutatható. Csekefáról (ma: Čikečka vas, Szlovénia) származnak a Balaiczok, Pojbi-csok; Kisfaluból (ma: Pordašinci, Szlovénia) a Maksicsok; Prosznyákfáról (ma: Prosenjakovci, Szlovénia) a Gaálok; Geróházáról (ma: Lončarovci, Szlovénia) a Proszticsok; Jánosfáról (ma: Ivanjševci, Szlovénia) az Albertek; Órfaluból (ma: Dankovci, Szlovénia) a Czúg nevűek. A helyzetet bonyolítja, hogy számos azonos vezeték- és keresztnévű személlyel találkoztunk, közülük kellett a legmegfelelőbbet kiválasztanunk.⁵⁹ Különös gondot jelentett a gödörházi Szakál Sándor, akinek ősei az 1767. évi urbáriumban is szerepeltek, de az 1860. évi tagosítás során is jelen voltak mint földtulajdonosok.⁶⁰ Az adatokból kitűnik, hogy már 1860-ban is két azonos nevű Szakály Károly van, de 1895-ben a mi esetünkben két azonos Szakály Sándorral találkozunk, de vélhetően csak egyikőjük fazekas. A szerencse folytán három 1879., 1888. és 1891. évben készült, névvel ellátott jellegzetes díszű boroskorsó található a Néprajzi és a Savaria Múzeumban, amelyek szemmel láthatóan egy kéztől származnak.⁶¹ A két

Szakál Sándor közül az idősebb 1848-ban, a fiatalabb 1854-ben született, azaz 1895-ben 47, illetve 41 évesek, mégsem szerepel legalább egyikőjük neve a *prosznyákfai összeírásban*. Edényei okán tudjuk, hogy Szakál Sándor 1879 és 1891 között aktívan dolgozott. A Néprajzi Múzeum leírókartonjain az edények gyűjtőhelyeül és készítőhelyeül is Gödörháza szerepel. Az anyakönyvi kutatás jó példája ez, mert kiderült belőle, hogy az 1895-ben összeírt fazekasok száma a valóságban nagyobb lehetett. Még bővíthetjük példatárunkat. A kercai házassági anyakönyvben Tóth János 1838. évi veleméri születésű és lakos „fazekas”, aki 1865-ben 27 éves korában házasodott, 1895-ben 57 éves. Talán már idős ahhoz, hogy a tanműhely felállításában részt vegyen, ezért nem írták össze. Másik példánk egyszerűbb: Horváth Sándor híres lakodalmi edénykészítő (1870–1943) sincs az összeírtak között, noha 1895-ben 25 éves, de róla tudjuk, hogy Kisszerdahelyen (ma: Središče, Szlovénia) élt, amely község nem tartozott a körjegyzőség falvai közé. A beazonosítást a Mosse-féle címtárban⁶² szereplő névazonosság, valamint Nagy Sándor emlékezete alapján megadott nevek együttes egyezése adhatta meg. Az 1. számú táblázat, „Nagy Sándor emlékezete” adatsorát végigtekintve megállapíthatjuk, hogy csaknem teljesen egyezik azzal a névsorral, amely Nagy Sándor emlékezetének határait kijelöli, ez az ő születése idején aktívan fazekasként dolgozók körét jelentheti. A vásárosók azonban 1924-ben nem feltétlenül „fazekasok”, felük nincs a Mosse-féle címtár nevei között. Néhá-

59 A négy fazekasfaluban az 1. sz. táblázat adatai szerint 54 fazekas család nevével kell számolnunk. Közülük Veleméren és Magyarszombatfán négy-hat Bicsák, három-hat Tóth, egy-két Könye; Magyarszombatfán öt Zsohár; Gödörházán hat-hat Kovács, Varga, Szépe; Veleméren 12 Vass, három Sebők; Kercán két Sós nevű fazekas – egy-egy időmetszetben több azonos vezeték és keresztnévű is – található, de mindegyik „földműves”, ám tudjuk, hogy közöttük fazekas is van. Kiszűrésük az anyakönyvi adatok és más forrásadatok ütköztetésével lehetséges.

60 Horváth, 2000. 125. p. Gödörháza 1767. évi urbáriumban Szakál Márton 1/2 helyes jobbágy, Szakál János 1 egész jobbágyhelyes. 130. p. Protocolum Gödörháza, 1860. A kataszteri főkönyv adatai szerint földtulajdonosok: Szakály Mihály hrsz.: 4., Szakály Károly hrsz.: 24., Szakály István hrsz.: 25., Szakály Dániel hrsz.: 27., Szakály József hrsz.: 31., Szakály Károly hrsz.: 27.

61 Nagy, 2020. 2. színes képtábla.

62 Az 1924. évi címtárban összesen 41 fazekas neve szerepel. Közülük 21 Magyarszombatfán, kilenc Gödörházán, 15 Veleméren, hat Kercán az anyakönyvi adatok alapján. 1924. évi időmetszetben koruk 41–56 év között váltakozik, egy részük már 1895-ben is a településeken élt és fazekasként dolgozott.

nyuk azonban szinte minden vásárra eljárt. Zsohár János Zalaegerszegen, Szakál Sándor Hodoson, Vass József és Vass János a csesztregi vásárokon mindig az első helyet foglalhatta el. A falvak búcsújakor tartott vásárookra többen eljártak Szentgyörgyvölgyre, Órszentpéterre, Jánosfára, Szerdahelyre (ma: Središče, Szlovénia), Berkeházára (ma: Berkovci, Szlovénia), Órihodosra, Velemérre, Sálba (ma: Šalovci, Szlovénia).⁶³ A lakodalmas edénykészítők pedig szinte kivétel nélkül képesítés nélküliek, 1932 után sem lépnek be az ipartestületbe. Ilyen volt a már említett Horváth Sándor, akit csak mint „gerencsért” emlegettek, noha talán a legszebb edényeket ő készítette az 1910-es években. Amennyiben a szükséges adatok birtokába kerültünk, ki tudtuk számítani adott időmetszetben, jelen esetben 1924-ben a négy faluban dolgozó fazekasok tényleges létszámát. Az adatok hiányos volta miatt névsorunk egyharmada lényegében használhatatlannak bizonyult, fele viszont igazolta Nagy Sándor helyes emlékezetét. 1924-ben Magyarszombatfán (legalább) 30, Veleméren 21, Gödörházán 16, Kercán hat fő, azaz összesen 73 fazekas élt az aktív és az időskorúakkal együtt. Ennek a fazekas nemzedéknek jó része még az 1860–1870-es években született, hozzájuk köthetők a régi edényformák, a mérsékelt máz használata, a faluzó cserekereskedelemben való aktív részvétel, az egyszerű pemzlivel való díszítési mód.

A 2. táblázatban két időmetszetben 1941-ben és 1951-ben Magyarszombatfán

jelen lévő fazekasokat, az 1900–1920-as években született *második nemzedék* tagjait írtuk össze, akik már az 1930-as évek tanfolyamos időkben az új stílusú edények kialakításában és tovább hagyományozásában is szerepet vállaltak a képesítettek, az ipartestületnek tagjai, akik időközben segéd- és mesterlevelet kaptak. E táblázat készítésénél felhasználtuk Zsohár János fazekasmester 1941–1943-ban vezetett számadáskönyvében szereplő 25 – ekkor még többségükben fiatal – fazekas névanyagát. Majd összevetettük az 1951-ben még egyéni műhelyekben dolgozó fazekasok, fazekas családtagok agyagipari szövetkezetbe lépésének időszakában itt élő fazekasok számával, valamint a mindkét jelzett időpontban Magyarszombatfán dolgozó, de egyik formációhoz sem csatlakozók neveivel. Megállapítottuk, hogy 1941-ben fiatal, inaskorú, illetve 20–35 év közötti nemzedéket képviselve 30 fő dolgozott itt, akik 10 évvel később a középnemzedék tagjaként a technikai újításokat is felvállalva léptek a manufaktúris termelés előszobájába, a Magyarszombati Kerámiagyárba. Ott már a későbbiek során ipari termelésben szereztek jártasságot az egyes munkafolyamatokra szakosodva. A fazekasfalvak lakossága csekélynek mondható. Az 1930. évi népszámlálás visszamenően 1869-től 10 éves metszetekben 1930-ig tételesen felsorolja lakosai számát. Innen tudjuk, hogy 1890-ben és 1930-ban Kercán 330–413, Veleméren 419–393, Gödörházán 416–316, míg Magyarszombatfán 388–412 lakos élt.⁶⁴ Az 1941. évi népszámlálás⁶⁵ adatait

63 Tóth László (sz.: 1940) magyarszombati fazekas szíves közlése, aki Nagy Sándorhoz hasonlóan jó memóriával rendelkezett. 2020-ban 73 fazekas nevet vetette papírra, egy részük azonos volt a Nagy Sándornál felsoroltakkal, de másik részük már az újabb fazekas nemzedékre vonatkozott. Adatai kontrollként felhasználva beépültek a táblázatokba.

64 Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Bp., 1932. 27–28. p. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat; 83.)

65 Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1976. 138–139. p. (Történeti statisztikai kötetek) Magyarszombatfán él 1941-ben 392 fő, ebből férfi 196. Ebből 113 fő, a fér-

6. kép: Czúgh János levente, fazekas inas tanfolyamon készült edényekkel. Magyarszombatfa, 1934.

7. kép: Tanfolyamos edények „kiállításá”. Magyarszombatfa, 1952. Lakner József felvétele SM NF 1431.

8. kép: Zsohár János és családja tanfolyamos edényekkel. Magyarszombatfa, 1943–1944 körül.

9. kép: Ifj. Vass Gyula égetőkemencéje előtt. Velemér, 1932. Pável Ágoston felvétele SM NF 701.

10. kép: Oszvatics Gyula ecsetes és írókás díszű edényeivel. Magyarszombatfa, 1943. Kós Károly felvétele SM NF 1279.

összevetve a 2. sz. táblázatban szereplő fazekasok 1941-ben betöltött életkorával, kitűnik, hogy a 113 főt magába foglaló 20 év feletti férfiak közül 30 képzett fazekasként tartható számon. Ez a szám a helyi férfilakosok 26,5%-át jelenti, így a lakosok több mint kétharmada kizárólag a föld műveléséből élt. Ez az arány megközelítően a többi fazekasfalura is érvényesnek tekinthető.

Az Őrségi edények díszítőelemeinek változásai

Noha az emlékezet határai kiszámíthatók, mégis a „régí” és a „régén” fogalmak meglehetősen képlékenyek. Időhatárai a kollektív, vagy az egyéni emlékezettől függő tartalmat takarhatnak. Kós Károly a legidősebb fazekasokat is „vallomásokra” készítette. A 81 éves veleméri Szakál Józsefet 1895-ben 32 évesen írták össze, születési éve 1863. A Kisszerdahelyen élő Antal Ferenc, aki 12 éves korában (1881) szegődött nagybátyjához inasnak, a gyűjtés idején 75. életévét töltötte be, így születési éve 1869. Mindketten halványan ugyan, de emlékeztek a rég letűnt céhes időkre, pedig legénykorukban már nem is léteztek e keretek.⁶⁶ Az ő emlékeztük 63 évet ölelt fel. Czugh Dezső adatközlője Nagy Sándor 1891-ben Magyarorszábfán született, de gödörházi lakossá vált 1959-ben. 68 éves korában 38, a 20. század első éveiben, évtizedében működő magyarorszábfai faze-

fiak 57%-a 20 év feletti. A táblázatban szereplő 20 év feletti fazekasok szám 30 fő, a 20 év feletti férfiak 26,5%-a fazekassággal foglalkozik. Ebbe a 30 fazekasba beszámítottunk hét idősebb embert is. Őket levonva, 23 aktív fazekas dolgozik 1941-ben Magyarorszábfán, de rajtuk kívül hét inaskorút is számontarthatunk. Kis eltéréssel így tudta ezt a helyi emlékezet is, hiszen Kós gyűjtése időpontjában, 1942-ben Magyarorszábfán 21 fazekast talált. Kós, 1944. 3–4. sz. 118. p.

⁶⁶ Kós, 1944. 3–4. sz. 120., 122. p.

kasra tudott visszaemlékezni 12 éves korától (1893) jó részük (1. sz. táblázat) az 1870–1880-as években született és a helyi fazekasok társadalmában 1924-ig – a Mosse-féle címtárba kerüléséig – biztosan a helyi fazekas társadalmat képezték. Az ő emlékezte 56 évet fogott át. A memória határai megegyeznek a „régén volt” fogalmával is, így Kós, Czúgh múltba tekintése e két időhatár (1880–1900) között mozoghatott. Így kell értelmezni Kós „régí és új edényformák”-at és díszítőelemeket bemutató táblázatait is.⁶⁷ A kikerdezettek közül a gödörházi öreg Farkas István elmondta, hogy a „régiek jóformán tiszta faziéket készíttek, Somogyba csak azt vitték. Akkoriban egyáltalán nem, vagy csak alig mázoloztak. Belül csak, kívül legfeljebb a díszesebbnél pamaccsal bekenték a gyűrét vagy az abrincot [...] Ha jó volt az agyag és szép volt a forma, nem kellett mázolni és cifraság, mégis jó volt az edény és jól is kelt [...] Az agyagnak, az anyagszerúségnek voltak igazi mesterei a régi gerencserek. Díszként csak az abrinc volt, meg a fakéssel való bekarcolás. Akkoriban csak a forma vitte az edényt.”⁶⁸ Kós a megöntés, díszítés fejezetben megfogalmazott általános vélekedést így foglalta össze. „Régén csak parasztedény volt a festiekezést, a cifrálást, tarkálást nem ismerték, de használták a korongolás közben fakéssel szerzett domború mazzagot, az edény nyaka és hasa közti rész fakéssel való meghúzását. A veleméri piros földdel megöntötték az edényt, majd disznószorból maguk által készített pamaccsal festették, de újabban gurgula [íróka] segítségével [1936 után] írják is.”⁶⁹ „A régi időben lenézték azt, aki nem tudott

⁶⁷ Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p. 24. rajz: edényformák, 213. p. 19. rajz: edénycifrák.

⁶⁸ Kós, 1944. 3–4. sz. 123., 133. p.

⁶⁹ Kós, 1944. 5–6. sz. 212. p.

szép, vékony edényt korongozni, szép formájút készíteni, főképpen aki nem tudta, vagy nem szépen tudta az edényt küfogatnyi.⁷⁰

A régi és új edényformák közt különbséget lehet tenni a tejesfazekak, az abrincsos és a széles fenekű sporherthes fazék, régi és újmódi bogrács, régi és újmódi lábos, a régi és újmódi tányér között.

Az új fogalmát és időhatárait Kós ugyan nem jelölte ki, de sejthető, hogy a stílusváltás a visszaemlékezők korában, legkésőbb a 20. század első harmadában megtörtént, amit piacképes, tetszetős, kívül mázas, díszített voltak is megerősít. Az új, 1936. után divatba jött írókával való díszítés korábban nem is volt lehetséges. Az első évszámos írókás bugyiga egyszerűbb társával együtt Pankaszon a Néprajzi Gyűjteményben található, mindkettőt 1938-ban készítették. **(4. képtábla 1. kép)** Az edényformák és díszítés együttes változását Kós „edénycifrák” motívumgyűjteménye is megerősíti,⁷¹ külön kirajzolva az edényféle- ségekhez illő ecsetes és írókás mintákat, amiket az egyes gyűjteményekben és a való- ságban is felfedezhetünk. Külön van minta tejesfazéokra, csaposkorsóra, pohárra, vizes- korsóra ecsettel festeni való és külön csa- poskorsóra, tejesfazékra, tányérra, kistálra, tálra, lábosra gurgulával való díszítmény- hez. Ezt a sokszínűséget Czúgh János (1919–1997) a régi időre emlékezve 1983-ban 64 éves korában elkészített „Vándor faze- kas” című alkotásán örökítette meg. **(4. kép)** Az 1930–1940-es évek ecsetes és írókás motívumai együtt elevenednek meg a faze- kas nyakába akasztott sok–sok edényen.⁷²

70 Czúgh, 1959b. 18. p.

71 Kós, 1944. 5–6. sz. 213. p.

72 Egy fazekas dinasztia remekei. A Czúgh-család emlékkiállítás. Zala Megyei Múvelődési, Képzési Központ és Szakiskola, Zalaegerszeg, 2004. február 13–március 5. Zalaegerszeg, 2004. 24. p. Vándorfazekas képe, 19. p. Címlapon Czúgh műhely előtt korongozó fazekas Czúgh János, a váza

Az 1930-as évektől dominánssá válnak a fehér–zöld engóbbal megöntött, színtel- lennel mázolt edények, amelyek kivétel nél- kül díszesek. A díszítő elemek tekintetében egységesen rózsza és tulipán, az írókásak között rajtuk kívül más nem található. **(3–4. képtábla)**

A történeti rétegzettséget a kisgyűjtemé- nyek, tájházak, magángyűjtők kerámia anyagában figyelhetjük meg leginkább.⁷³ Magyarszombatfán Albert Attila fazekas- mester által összegyűjtött edények régisége hasonló, mint az emlékezet. Egyes darabjai nem régiek az 1930-as éveknél. Már a gyűjtés pillanatában régiségek, hiszen már 10–20 éve a használatból kivonva a padláson heverték. Régiek, mert annak mondják őket, noha az ajándékozók szülei, esetleg nagyszülei még használták is azo- kat. A ritkán előforduló évszámos edénye- ken kívül a díszítés váltásának időpontját az archív, 1926–1950 közötti fotók is befo- lyásolhatják. Feltűnő, hogy a legkorábban, 1926-ban lencsevégre került felvételen a híres Zsohár család a szabadba kivitt korong körül álló csoportképén kizárólag bugyigakorsókat és tejesfazekat látunk,⁷⁴ igaz, ezek mind szép zöld mázban pompáz- nak, de egyikken sincs „cifráság”. Ezzel

mögött Cseke Gyula, ül: Tóth Jenő, jobbszélén kötényben Tóth Ferenc fazekas segéd. Háttérben az ajtó felett cégtábla. Felirata: „Czuz Miklos faze- kas Agyagáru Műhelye”. A fotó egy 1937. évi ese- ményt örökített meg.

73 Az 1960-as években gyűjtött és felülről zárt őri- szentpéteri, pankaszi gyűjteményekben, a zalalö- vői, hegyhátszentpéteri, csesztregi tájházban, de tematikus gyűjtést nem szervező múzeumi raktá- rakban is hasonló korú, általában a két világháború között készült edények kerülnek meglehetősen vegyes összetételben. Közöttük azonban egy–egy évszámos, korábbi darab is előfordulhat a boros- korsók, vagy cifrább bugyigák közül.

74 Nagy Zoltán: Őrségi fazekasság. Szombathely, 2010. címlapfelvétel. (Pannon gyöngyszemek) A fényképen látható fazekascsalád Csaba József 1926-ban örökítette meg. SM Néprajzi fotótára (továbbiakban: NF) 979.

szemben 10–15 év múltával a Zsohárok már díszes váza és figurális díszekkel teli díszkulacsok, kis csecsebecsék, egy újdívatú hamutál társaságában található. **(8. kép)** 1942-ben pedig már mint a népművészet megújítóiról beszélnek róluk egy többször megismétlődő tanfolyami képzés után, ahol az ifjabb Zsohár János kitűnt tehetségével.⁷⁵

1944-ben Kós táblázatai az akkori jelenből indulnak ki, mert csak azt rajzolta le, amit látott. Kardos László is csak azt rajzolta le az edények közül 1943-ban kiadott könyvében, amit az őrségi parasztházartásokban talált. Leveles, ecsetes rózsás poharat, mezőre való bugyigát kívül mázas, ecsettel festett száras rózsával.⁷⁶ Kós finom tollrajzban rögzítette az edényekre finomabb ecsettel festett rózsák több válfaját, amit egy 1932-ben készült fazekas kimenecéje mellett már megfigyelhettünk.⁷⁷ Ugyanitt frissebb keletű kimódoltan bonyolult írókás dísz is lerajzolt egy poháron, amit egy 1950. évi felvételen Szalafőn házaló cigány edényárú asszony kezében fedezhetünk fel.⁷⁸ Az ecsetes díszű és „*Isten hozta komámasszony*” feliratú fazékról a Zala megyei Bucsután elmondták, hogy ajándékba kapták egy ott vásároló veleméri fazekastól „*koszt kvártélyért cserébe.*” **(3. képtábla 3. kép)** Az emlékezet szerint a komaasszonyoknak ebben vitték az ajándék tyúkhúslevest, töltött káposztát az 1930-as évek elején. A távoli Somogyból, Csurgóról is elkerült egy 1934-es évszámot

viselő lakodalmi alkalmakkor bort vivő nagykorsó ecsetes virágdíszsel, rozmaring ábrázolással, nyakán bekarcolt szöveggel, amely szerint „*Bort iszik a magyar nem vizet, menyecskéknek, lányoknak forró csókkal fizet.*”⁷⁹ **(3. képtábla 2. kép)** 1940-ből származik az a fotó Csákánydoroszlóból, ahol egy padra téve 11 edényt szemrevételezhetünk. Közülük csak egy zöld–fehér boroskorsó ecsettel díszített, olyan csokrot ábrázolva, amelyen még pántlika is van.⁸⁰

A két fazekas nemzedéknek valóban két arca van. A régi edények szerény díszítésmódjáról Kós Károly, Czúgh Dezső, Kresz Mária idézett munkáikban részletes feltárást végeztek. Mértéktartó, függőleges csíkozással díszített boroskorsóikon kívül⁸¹ díszítésmódjuk főleg a lakodalmi edényfélékhez kapcsolhatók. **(2. képtábla 1–12. kép)** A második nemzedék megjelenését az 1920–1930-as évektől számlíthatjuk. Többségükben fazekas elődöktől származó fiatalok **(2. táblázat)**, akiknek tevékenysége 1941 és 1951 között jórészt az újító Zsohár János fazekasmester műhelyéhez kapcsolódik. Közülük többen részt vesznek „díszműáru készítő” tanfolyamokon, az ott tanultak alapján kreált darabjaikkal megjelennek már 1934-ben a nagyszabású szombathelyi iparmű kiállításon is. Termékeik korabeli fényképeken jól tanulmányozhatók, egyes emlékebe szánt edényeik

75 Újságkivágás, 1942. A magyarszombatfai népművészet – riport Zsohár János fazekassal.

76 Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Tanulmányok az Őrség monográfiájához. Bp., 1943. 206. p. 142. ábra, 163. p. 82. ábra (A magyar táj- és népismeret könyvtára)

77 SM NF 701. Pável Ágoston: Velemér, 1932. Ifj. Vass Gyula fazekasmester égetőkemencéje előtt.

78 Dömötör Sándor: Őrség. Bp., 1960. (Magyar néprajz) „Őrségi cserépedényekkel házaló cigányasszony Szalafőn”. Dömötör Sándor felvétele.

79 Dr. Réthy László (1851–1914) numizmatikus, költői néven Löwy Árpád Etnográfia című versének nyomán. Az eredeti, irodalmilag gondozott szöveg: „Bort iszik a magyar, / Nem pedig len vizet, / Lánynak, menyecskének / Kemény fasszal fizet.” Löwy Árpád: Disznólkodni szabad. Bp., 1989. 70. p. (Orient Könyvek) Más szövegvariációban: „Bort iszik a magyar, / nem pedig len vizet, / Leánynak, menyecskének / jó szívvel megfizet.” Löwy Árpád (Dr. Réthy László) Tréfás versei. 2. kiad. Arad, 1929. 113. p. A szöveg folklorzálódott, és vőfélyszövegekben is megjelenik, különböző variánsokban.

80 SM NF 457. Csaba József: Edények Csákánydoroszlón, 1940.

81 Nagy, 2020. 362–363. p. közötti színes táblák.

11. kép: Póczak Sándor és felesége éget. Előtérben ecsettel festett rózsás fazekak. Gödörháza, 1943. Kós Károly felvétele SM NF 1274.

12. kép: Marton Gyula kercai vásározó fazekas ecsettel festett rózsás „cserepei”, 1940-es évek. Soós Kálmán gyűjteményéből.

13. kép: Tóth László magyarszombatfai fazekasmester inaskora emlékére készült bugyigája Zsohár Gizella írókás mintájával, 1954.

pedig családi körben fent is maradtak. **(5–8. kép, 1. képtábla 1–12. kép)** Nehezen ítélné meg a vásárokra, cserekereskedelemben szánt edények köre. A régi fotók tanúsága szerint az 1930-as évektől mindkét helyre szállítottak, **(9–12. kép)** kivéve a dísztárgyakat és eddig ott nem ismert edényféléket, mert azokat a Hangya Szövetkezet megrendelésére gyártották bel- és külföldre egyaránt. Oszvatics Gyula árukészletéből következtethetünk arra, hogy 1943-ban mind az általa készített ecsetes és írókás edények az egyszerű fröcsköltekkel együtt a somogyi cserekereskedelemben és városi vásárokra is egyaránt kerülhettek. Az új díszítési módok közül a finomabb ecsetes festés meghonosodása Vargha Béla „keszt-helyi” keramikushoz, míg az írókás díszítés, – amelyet már a későbbiekben ügyes kezű asszonyok is végeztek⁸² – Eschenbach Jenő keramikushoz, a „magyarszombatfai stílus” megteremtőjéhez köthetők. **(3–4. képtábla 1–12. kép)** E korszakot képviseli az immár ott tanuló Tóth László magyarszombatfai fazekas (sz.: 1940) inas emlékként 1954-ben készített bugyiga korsója. **(13. kép)** Az agyagelőkészítést, megmunkálást, korongozást ugyan ő végezte, de az írókázást már a vele egyidős Zsohár Gizellára bízta. Ezt a tudást kamatoztatta minden fazekas ki–ki kezűgyessége és tehetsége szerint. Az ajándékba készült edényeken természetes ornamentika – szőlőlevél, szőlőfürt, virágcsokor –, „falvédő stílusú” negédes szövegek, és bordalok részletei is megjelennek. Kérdést vet fel, hogy mind ezek a változások a nép művészetét

82 Vörös Ferenc fazekas felesége Vass Irén Margit (sz.: Gödörháza, 1926), a kistanovici születésű Novák Lajos fazekas felesége Novák Lajosné Szabó Irma (sz.: Gödörháza, 1912), aki már 1941-ben a Zsohár műhelyben festést vállalt, 1957-ben népi iparművész címet kapott. A Kerámiagyárban írókázott rajtuk kívül még Németh Ferencné Zsohár Júlia (sz.: Magyarszombatfa, 1939) és Zsiga Józsefné Zsohár Gizella (sz.: Magyarszombatfa, 1941), Pongrácz Ödönné Baller Gizella, Albert Attiláné Horváth Szabina.

jelentik-e, vagy csupán egy lehetséges út egy lehanyagló, magára maradt fazekastársadalom kísérletére a fennmaradás nehéz küzdelmében. Magyarszombatfa kiemelkedett környezetéből, a manufaktúrális termelés küszöbére érkezett az 1950-es évek elején, amely rész munkavégzésekre szakosodott gyári termeléssé szélesedett. De ez már egy új korszak kezdete.⁸³

A képtáblákon szereplő múzeumok, gyűjtemények rövidítéseinek feloldása:

CST = Csesztregi Tájház; DBSLM = Dr. Batthyány-Starttmann László Múzeum, Körmend; GM = Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg; NM = Néprajzi Múzeum, Budapest; ÖGY = Óriszentpéteri Néprajzi Gyűjtemény; PK = Pankaszi Néprajzi Gyűjtemény; SM = Savaria Múzeum,

83 Köszönettel tartozom Verebélyi Kincső néprajzkutató konzulensemnek hasznos iránymutatásaiért. Külön hála illeti Nagy-Pölös Andrea néprajzkutató–fazekas együttgondolkodó-társamat, fényképfelvételeinek rendelkezésre bocsátásáért is, kéziratom átnézésért is. Megköszönöm Marx Mária zalaegerszegi, Gyanó Szilvia nagykanizsai néprajzkutatóknak az intézményeikben lévő, a témához kapcsolódó fényképfelvételek megküldését. Köszönet illeti a kercaszomori születésű Soós Kálmán néprajzkutató újságírórt, mert átadta számomra a kercai fazekasokról összegyűjtött adatait, fényképfelvételeit, hogy táblázatom adatait pontosítani tudjam. Köszönettel tartozom Benczik Gyula levéltárosnak a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában való kutatásom alkalmával a prosznyákfai iratok kézbevételeinek lehetőségéért, az iratok CD-re rögzítéséért. Illés Péter kultúrantropológus és Mártfai Márta könyvtáros pedig a Savaria Múzeumbeli kutatásomhoz nyújtott segítséget. Hadikfalvi Andrea fazekas szakoktató a díszítő technikákban történő eligazítást köszönöm meg. Czúgh Mária vegyész mérnök, Czúgh János leányának a családra vonatkozó emlékek megosztásáért tartozom köszönettel. Nem feledkezhetem meg Balek Tamás gyűjtőről, Zsohár Gizella írókázó asszonyról, id. Albert Attila, ifj. Albert Attila, Vörös Gábor, Cseke János magyarszombatfai, Csótár Rezső szentgyörgyvölgyi fazekasmestereknek, Vörös Péter fazekasmester fiáról, Vörös Zoltánról és legfőképpen az Érden lakó, de magyarszombatfai fazekasmester Tóth Lászlónak hasznos tanácsaiért, dokumentumaik átadásáért, gyűjteményük tanulmányozásának lehetőségéért.

1. sz. táblázat Magyarszombatfán, Gödörházán, Veleméren, Szomorócon (később Kercaszomor) élt fazekasok számbavétele anyakönyvek, címtárak, visszaemlékezések tükrében, 1895–1924

Sor-szám	Prosznyákfa, 1895 (életkor)	Település	Akv. adatok	Mosse, 1924. fazekasként szerepel, (életkor 1924-ben)	Nagy Sándor emlékezete	Ipartestületi tagság kezdete, 1924–1939	Megjegyzés	Múzeumi elhelyezés
1.		Magyarszombatfa	felesége halálakor 1940-ben „néhai”		Adanics József		Kercáról települt Magyarszombatfára	boroskorsó 1892. GML 86.1.30
2.		Magyarszombatfa			Bicsák János			
3.		Magyarszombatfa			Bicsák János		BJ „Katoná”	
4.	Bicsák József	Magyarszombatfa			Bicsák József		1895, 1899 összeírják	
5.	Bicsák Pál (27)	Magyarszombatfa	sz.: 1868 ↑1927 (59)	Bicsák Pál (56)	Bicsák Pál			
6.		Magyarszombatfa	sz.: 1905 ↑1959 (54)	Bicsák Pál (19)	Bicsák Pál ifj.		Élő lexikon, életében 45 somogyi utat tett meg.	
7.		Magyarszombatfa			Bicsák Sándor	Bicsák Sándor 1938	1924: 19 hold	boroskorsó 1905. SM 74.22.30. csupor, pohár 1920-as évek végén készült NM 54.26.76
8.	Czug Miklós (35)	Magyarszombatfa	sz.: 1860 ↑1936 (76)				1895 nem írják össze, de életkoruk lehetővé tenné	
9.		Magyarszombatfa	sz.: 1900 ↑1980 (80)	Czug Miklós (24)	Czug Miklós			
10.		Magyarszombatfa			Cseke Dániel			
11.	Cseke Ferenc	Magyarszombatfa						
12.		Magyarszombatfa			Cseke Ferenc	Cseke Ferenc 1934		
13.		Magyarszombatfa	sz.: 1912 ↑1955 (43)			Cseke Gyula 1931	akv., 1939. fazekas	múzas kerekcsúzi korszak NM 54.26.25. Kétszajú bugyija 1930 Mszfa
14.		Magyarszombatfa	sz.: 1877 ↑1935 (58)	Cseke János (47)	Cseke János	Cseke Jánosné, özv. 1936	1924: 31 hold	
15.		Magyarszombatfa	sz.: 1881 ↑1922 (41)		Cseke János			fazekasház utolsó fazekas lakója
16.	Cseke József (26)	Magyarszombatfa	sz.: 1859 ≈ 1886 (27)	Cseke József (6)	Cseke József		1895, 1899 összeírják	
17.		Magyarszombatfa			Cseke József		CsJ „Gyurkó”	
18.		Magyarszombatfa	sz.: 1883 ≈ 1965 (72)	Cseke Sándor (41)	Cseke Sándor			pálinkafolyató fazék 1911. SM 74.22.39
19.		Magyarszombatfa				Cseke Pál 1933		
20.				Farkas István				
21.		Magyarszombatfa	sz.: 1870 ↑1943 (73)	(54)	Horváth Sándor*	„gerencsér”	1895-ben még Kisszerdahelyen él, Magyarszombatfára nősül.	boroskorsó 1909. NM 54.26.47, NM 54.26.44-54.26.72 között jeles darabja (lakodalmas fazék, bor töltő korszak, husos tál, tál, tányér, tormáscsésze, sótartó, kuglófsütő)
22.		Magyarszombatfa			Kovács Gyula	Kovács Gyula,	fronton halt meg	
23.		Magyarszombatfa		Kovács D. Pál	Kovács D. Pál			KD vizeskorsó 1889. SM 74.22.35
24.		Magyarszombatfa	sz.: 1877 ↑1949 (72)	Kovács József (47)	Kovács József	Kovács József 1936		
25.		Magyarszombatfa		Kovács Pál	Kovács Pál	Kovács Pál 1924	1924: 18 hold	
26.	Könye József (43)	Magyarszombatfa	sz.: 1853 ↑1926 (71)	(71)	Könye József*			boroskorsó 1903 SM 2011.4.4
27.				Könye Pál				
28.	Nagy Sándor (37)	Magyarszombatfa	sz.: 1858 ↑1925 (67)		Nagy Sándor			
29.		Magyarszombatfa	sz.: 1891, ↑1959 (68)	Nagy Sándor (33)	Nagy Sándor	Nagy Sándor 1937	38 magyar-szombatfai fazekas sorolt fel 1959-ben	SMNF 1219 Nagy Sándor és felesége éget Gödörházán, Pével Agoston, 1943.
30.		Magyarszombatfa				Németh Antal 1926		
31.	Németh Ferenc 31 éves	Magyarszombatfa	sz.: 1864 ↑1933 (69)	Németh Ferenc (60)	Németh Ferenc			NF momogrammos boroskorsó 1925. NM 67.142.21
32.		Magyarszombatfa					Németh István	kalamáris 1894. NM 135883
33.	Németh János, id. (58)	Magyarszombatfa	sz.: 1837 ≈ 1861 (24)		Németh János*		egyh. akv., 1861. fazekas	
34.		Magyarszombatfa	sz.: 1880 ↑1950 (70)	Németh János (44)	Németh János	Németh János 1938	NJ „Kócán”	köpiülő, vajrázó é. n. NM 54.26. 78

NAGY ZOLTÁN: AZ ŐRSÉGI FAZEKASSÁG KÉT ARCA

35.	Németh János	Magyarszombatfa	sz.: 1883 ↑1955 (72)	Németh János (41)	Németh János	Németh János 1929	NJ „Takács”	
36.	Németh József (35)	Magyarszombatfa	sz.: 1860 ↑1939 (73)	Németh József (64)	Németh József	Németh János 1928	NJ „Alsó”	
37.		Magyarszombatfa			Németh József			
38.	Németh Mihály	Magyarszombatfa			Németh Mihály			
39.		Magyarszombatfa	sz.: 1913 ↑1965 (52)			Osvatics Gyula 1932		SM NF 700-7001 Osvaticus Gyula írókával, mellette díszített edényei. Kós Károly, 1943.
40.		Magyarszombatfa	sz.: 1919 ↑1994 (75)			Pojbics Elek 1939		
41.	Sánca János 26 éves	Magyarszombatfa	sz.: 1873 ∞1895 ↑1955	(51)	Sánca János		1899 írják csak össze	
42.		Magyarszombatfa	fazekas segéd ↑1941 (17) sz.: 1924.			Somogyi Béla		
43.	Somogyi József (24)	Magyarszombatfa	sz.: 1871 ↑1940 (69)	Somogyi József (53)			1895 nem írják össze, ↑1940-ben akv. Fazekasmester	
44.	Szakál János	Magyarszombatfa						
45.	Szépe Kálmán	Magyarszombatfa			Szépe Kálmán			
	Tóth György (1899) 27	Magyarszombatfa	sz.: 1872 ∞1911 ↑1941	Tóth György (52)	Tóth György**	Tóth György 1938		boroskorsó 1901. SZNM 74.28.6 Bugyiga 1914 k. SM 74.17.2, szélesfenekű fazék NM 54.26.34
		Magyarszombatfa					Tóth Gyula	bugyogakorsó NM 54.26.29, tál NM 54.26.16 az 1920-as években készülték. Kresz Mária meghatározása
46.	Tóth János (57)		sz.: 1838 ∞1865 (27)		Tóth János			
48.		Magyarszombatfa		Tóth János	Tóth János**			TJ monogrammos pálinkafolyatós fazék 1908. SZNM 1995.24.1
49.		Magyarszombatfa	sz.: 1908 ↑1945 (37)		Tóth Jenő			must alá való fazék 1936. NM 54.26.3, borfejtő fazék NM 54.26.32
50.		Magyarszombatfa	sz.: 1889 ∞1911 (22)	(35)	Tóth Lajos*, **			
51.	Tóth Sándor	Magyarszombatfa			Tóth Sándor			
52.		Magyarszombatfa				Varga János 1935		
53.	Vörös Ferenc (27)	Magyarszombatfa	sz.: 1868 ∞1892 (27)	(56)	Vörös Ferenc		1895, 1899 összeírják	
54.		Magyarszombatfa	sz.: 1896 ↑1868 (72)	Vörös Ferenc (28)	Vörös Ferenc			
55.	Vörös János (51)	Magyarszombatfa	sz.: 1844 ↑1919 (75)		Vörös János*		1895, 1899 összeírják	
56.		Magyarszombatfa				Vörös Kálmán 1926		
57.	Zsohár Ferenc kb. (21)	Magyarszombatfa	sz.: 1870 k	1924 k. (52)	Zsohár Ferenc		1899 írják csak össze	
58.		Magyarszombatfa	sz.: 1900 ∞1922 (22) ↑1964 (64)		Zsohár Ferenc	Zsohár Ferenc 1930		SM NF 978-979 Zsohár család a korong mellett termékeivel, Csaba József, 1926.
59.		Magyarszombatfa	sz.: 1882 ↑1947 (65)	(42)	Zsohár János**	Zsohár János 1930	Zsohár János a zalaegerszegi vásáron mindig az első helyet foglalta el, akv., 1947. fazekasmester	mosogató melence írókás dís, fenékén Magyarszombatfa Vas megye 1937. VIII. 5. becarolás. SM 74.22.1
60.	Zsohár József (45)	Magyarszombatfa	sz.: 1848 ↑1927 (79)	(76)	Zsohár József**			
61.	Albert Pál	Gödörháza						
62.		Gödörháza				Farkas István, öreg	Régi edényféléről, céhletről részletesen beszélt 1944-ben	

63.		Gödörháza				Farkas Ferenc	őreg Farkas Ferenc régi edényekről, 76 l-es pálinkás fazekát a hodosi vásáron megszodálták (1944)	
64.	Gál Sándor (26)	Gödörháza	sz.: 1869 †1932 (63)	Gál Sándor (55)	Gál Sándor**			
65.		Gödörháza	sz.: 1901 †1936	(25)		Grözinger Ferenc		
66.	<i>Könye Ferenc (56)</i>	Gödörháza	sz.: 1839 †1865 (26)				Neve nem szerepel az 1895-ös összeírásban, egyh. akv., 1865. fazekas	
67.		Gödörháza	sz.: 1872 †1937 (45)	Könye Ferenc (52)	Könye Ferenc**	Könye Ferenc 1938		
68.		Gödörháza	sz.: 1870 †1932 (63)	Könye Mihály (54)				
69.		Gödörháza		Mesics József		Mesics József		
70.		Gödörháza	sz.: 1886 †1976 (85)	(38)		Nagy Sándor 1937	Magyarszombatfűről házadott Gödörházára	
71.		Gödörháza				Póczak Sándor 1938	Az idős mesternél figyelte meg Kós az agyaghányászatot	
72.		Gödörháza		Simon József 1912. címárban				
73.		Gödörháza		Simon Kálmán 1912. címárban				
74.		Gödörháza		Simon Sándor	Simon Sándor**		Simon Sándor a nagyrákosi vásáron mindig az első helyet foglalta el	
75.	<i>Szakál Sándor (47), Szakál Sándor (41)</i>	Gödörháza	sz.: 1848 †1925 (79) Apa: Szakál Ferenc sz.: 1854 †1907 (62v. 53) †1941 (87) Apa: Szakál Mihály					boroskorsó 1879 NM 54.26.73, boroskorsó 1888 NM 71.68.19, boroskorsó 1891 SM 74.211.4.2, boroskorsó 1876 NM 54.26.73
76.		Gödörháza	sz.: 1904 †1939 (33) † 1959 (55) Apa: Szakál József	Szakál Sándor (20)	Szakál Sándor**		Finom gerencsér volt, minden vásáron ott volt	70 l-es káposztasavanyítót csinált, a hodosi vásáron csodájára jártak.
77.	Szépe György (46)	Gödörháza	sz.: 1859 †1912 (53)					
78.	Szépe István	Gödörháza						
79.		Gödörháza	sz.: 1883 †1924 (41)	Szépe József, id. (41)				bormerő korsó 1905 NM 71.68.38
80.		Gödörháza		Szépe József, ifj.				
81.	<i>Szép Kálmán (33)</i>	Gödörháza	sz.: 1862 †1832 (70)	Szép Kálmán (62)			1895 nem szerepel	
82.	<i>Szépe Károly (57)</i>	Gödörháza	sz.: 1838 †1864 (24)				1895 nem szerepel, 1864-ben fazekas	vizeskorsó 1870. Kós, 1944. 24. ábra
83.	Tóth Lajos	Gödörháza						
84.		Gödörháza	sz.: 1915 †1948 (33)			Varga Ferenc, ifj. 1936	akv., 1948. fazekasmester	
85.	<i>Varga Mihály (30)</i>	Gödörháza	sz.: 1865 †1932 (68)	(59)			1895 nem szerepel	
86.	Varga Mihály, id.	Gödörháza						pálinkafőző fazék, Varga Mihály 1875 karcolt felírással, SZNM 1977.14.7.
87.		Gödörháza				Varga Pál		kerjéből agyagot hányszak 1944-ben, égetőkemencéről fotó
88.		Gödörháza				Varga Pál, ifj.		
89.		Gödörháza		Varga Sándor			felső	
90.	Vass Gergely	Gödörháza						
91.	<i>Zsohár Dániel (29)</i>	Gödörháza	sz.: 1866 †1945 (79)	(58)			1895 nem szerepel	boroskorsó 1925 SM 74.22.31
92.	Antal Ferenc	Velemér					Somogyi utakról részletesen beszélt 1944-ben	
93.	Antal József (22)	Velemér	sz.: 1873 †1951 (78)	(51)	Antal József**			
94.	Balazs János	Velemér						
95.	Balogh Ferenc (27)	Velemér	sz.: 1868 †1952 (84)	Balogh Ferenc (56)				
96.	Balogh Sándor	Velemér						

NAGY ZOLTÁN: AZ ŐRSÉGI FAZEKASSÁG KÉT ARCA

97.	Bicsák Sándor	Velemér						
98.	Bicsák József	Velemér						
99.	Bicsák József	Velemér						
100.	Bicsák Sándor	Velemér						
101.	Bóth Ferenc	Velemér						
102.	Bóth Gergely	Velemér						
103.		Velemér		Bóth József			alsó	
104.	Bóth Lajos	Velemér		Bóth Lajos				
105.	Bóth Pál, ifj. (33)	Velemér	sz.: 1862 †1937 (75)	(62)				
106.	Bóth Pál, id.	Velemér						
107.		Velemér				Bóth Zsigmond 1927		
108.	<i>Gyenes Áron</i>	Velemér	∞1844				egyh. akv., 1844. ifjú fazekasmester	
109.	Gyenes Sándor (27)	Velemér	sz.: 1868 †1952 (84)	Gyenes Sándor (56)				
110.	Jenise Sándor							
111.	<i>Gergál János (21)</i>	Velemér	sz.: 1874 ∞1898 (24)	Gergál János (50)			Lentikápolnán született, 1895-ben nincs még Veleméren	GJ monogramos csalikorsó 1934. SM 74.22.14
112.		Velemér	†1966	Jankovics János			cserép és téglavető a szécsiszentlászlói Jankó Zsigmonddal együtt	JJ monogramos tetőcserép V 1899. Velemér, Varga Géza „Sindümúzeuma”
113.	Kalamár István (60)	Velemér	sz.: 1835 ∞1853 (23)				egyh. akv. 1853. fazekas, 1868-ban céhmester Veleméren	
114.		Velemér			Kalmár István**			
115.		Velemér	sz.: 1872 ∞1917 (45)	Könye Ferenc (52)				
116.		Velemér	sz.: 1879 ∞1904 (25) †1941 (86)	(45)	Malasics Pál**		Malasics Pál a felsoroltaknál később lett vásároszó	
117.		Velemér				Sebők Gyula 1938		
118.	Sebők János	Velemér						
119.		Velemér	sz.: 1870 †1957 (75)	Sebők Pál (54)		Sebők Pál 1938		
120.		Velemér			Soós Ferenc**			
121.	Szobár József	Velemér						
122.	Szakál József	Velemér						
123.	Szakály József (32)	Velemér	sz.: 1863				Kós Károly 81 éves adatközlője 1944- ben, céhekről beszél	
124.		Velemér	sz.: 1892 ∞1920	Szakál József 32 éves		Szakál József		
125.	Tóth Ferenc (22)	Velemér	sz.: 1873 †1951 (78)	(51)				
126.		Velemér			Tóth János**			
127.	<i>Tóth János (57)</i>	Velemér	sz.: 1838 ∞1865 (27)				1895 nem szerepel, egyh. akv., 1895. fazekas	
128.	Tóth József	Velemér						
129.		Velemér		Varga János				
130.	Varga József	Velemér	sz.: 1871 †1946 (78)	(53)				
131.	Vass Ferenc	Velemér	sz.: 1895 ∞1922 (27)	Vass Ferenc (29)		Vass Ferenc 1927		
132.	Vass Ferenc (28)	Velemér	sz.: 1867 †1927 (60)	Vass Ferenc, öreg (57)			öreg	
133.		Velemér	sz.: 1906 ∞1928 (22)		Vass Gyula		csak az akv-ben szerepel a neve	SM NF 701 ifj. Vass Gyula égetőkemencéje előtt edényeivel. Pével Ágoston, 1932.
134.		Velemér	1876 ∞1911 (35) †1959 (83)	Vass Imre (48)	Vass Imre**			

135.		Velemér	sz.: 1888 001908 (20)	(36)	Vass István	Vass István földműves és fazekas, római katolikus	csak az akv-ben szerepel a neve	
136.	Vass József, alsó	Velemér						
137.	Vass József (24)	Velemér	sz.: 1871 1946 (75)	Vass József (53)	Vass József**		VJ külső. A csesztregi vásáron mindig Vass József és Vass János fogalta el az első helyet	
138.	Vass János	Velemér	sz.: 1870 1946 (76)	Vass János (54)	Vass János**	Vass János Illés 1938		
139.	Vass János (23)	Velemér	sz.: 1870 1946 (76)	(54)	Vass János**			
140.	Vass Sándor	Velemér			Vas Sándor, ifj.**			boroskorsó esetes rőzsás festéssel 1934. Készítette Vass Sándor Veleméren. TGYM 52.303.1
141.		Velemér		Vas Mihály	Vas Mihály			
142.	Vass Pál (65)	Velemér	sz.: 1835 001858 (27)				egyh. akv., 1858. fazekas	
143.	Ábrahám Dániel	Szomoróc	1865–1943				5 hold föld	
144.	Ádánics József	Szomoróc	† 1945				Magyarszombatfára költözött, faházukat átszállították	boroskorsó 1892 GML 86.1.30
145.	Doklen Lajos	Szomoróc	sz.: Szomoróc 1870 körül				1935-ban is gerencsér	bérelt régi faházban él
146.		Szomoróc	sz.: 1921			Marton Gyula		Marton Gyula cserepei SIM 1780 fotó 1940-körül
147.	Horváth Pál „Vörös”	Kerca					1. vh-ig dolgozott, apja gazdálkodott, testvére fuvarozott	
148.	Orbán Pál	Szomoróc						
149.		Szomoróc	1887–1967	Papp Sándor			„csak néhány évig rígta a korongot”	
150.		Szomoróc					Pongrácz János Fazekas Kerca	pereckulacs 1934. Őriszentpéteri Néprajzi Gyűjtemény 61.88.1
151.	Pongrácz József	Szomoróc		Pongrácz József			Bence gerencsér, földműves	füstökonyhás faboronás háza van még 1920-ban
152.	Pongrácz Pál	Szomoróc		Pongrácz Pál			Bence gerencsér, földműves	régi faboronás háza van még 1920-ban
153.	Pongrácz Péter	Szomoróv	1866 k.–1942 k.				1930-ig űzte mesterségét	
154.	Könye György 1899-ben (56)	Szomoróc	sz.: 1843 001865 (22)				egyh. akv., 1865. fazekas	
155.		Szomoróc		Könye Sándor			gerencsér, 18 hold	
156.	Könye József	Szomoróc						
157.	Könye Ferenc 1899-ben (36)	Szomoróc	sz.: 1863 001886 (27)			Pongrácz János fazekas Kerca	egyh. akv., 1899. fazekasmester	
158.		Szomoróc				Németh Lajos		pereckulacs 1924 III.21 Kerca felirattal. Pankaszi Néprajzi Gyűjtemény
		Szomoróc	1842–1927	Soós Károly				
		Szomoróc	sz.: 1919	Soós József				
159.		Szomoróc	1868–1946	Soós Sándor			1885–1919-ig korongozott	
160.	Spilák Sándor	Szomoróc	sz.: 1862				fazekasmester	

A táblázatban szereplő adatok forrásai: *Fazekas nevek*: 1895. évi prosznyákfai összeírás: MNL VaML Főisp. Ált. ir. 536/1904. *Anyakönyvi adatok*: lásd 56. l.ábrjegyzet. *Megjegyzés rovatban szereplő adatok*: Kós, 1944. 3–4. sz. 118–131. p., 5–6. sz. 208–218. p. *Nagy Sándor emlékezete*: Czúgh, 1959a. 1–2. sz. 137., 144–145. p. 1924. *Évre vonatkozó adatok*: Mosse, 1924. *Gödörháza* 783. p., *Magyarszombatfa* 1038. p., *Velemér* 1487. p. *Ipartesületbe lépés időpontjai*: MNL VaML Szentgotthárdi járás ipartestületére vonatkozó adatok, 1931–1938. *Közölve*: Horváth, 2000. 169., 171. p. *Kercára vonatkozó megjegyzések*: Pongrácz Dániel: *Határszéli kálvária*. Szerk. Soós Kálmán. Kercaszomor, 2015. 16–17. p. *Múzeumi elhelyezés*: Rövidítések feloldása: GML = Galéria Múzeum Lendva; NM = Néprajzi Múzeum, Budapest; SM = Savaria Múzeum, Szombathely; SZNF = Savaria Múzeum Néprajzi Fotótára; SZNM = Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre; TGYM = Thúry György Múzeum, Nagykanizsa. *Egyéb jelek és rövidítések*: * = lakodalmi edénykészítő, ** = nevezetes vásároló, akv. = anyakönyv, é. n. = év nélkül, egyh. = egyházi, id. = idősebb, if. = ifjú, k. = körül, özv. = özvegy, sz. = született.

2. sz. táblázat. Zsohár Jánosnak dolgozó fazekasok, 1941–1943; a Magyarorszábfai Fazekas Háziipari Szövetkezetbe lépők, 1951; Magyarorszábfán élő fazekasok, 1941–1951

Sorszám	Zsohár János műhelyének dolgoztak saját műhelyéből, 1941	Anyakönyvi adat	Életkor 1941-ben	Eladási átadott termék	Fazekas Háziipari Szövetkezetbe beléptek, 1951	Ipartestületi tagság kezdete	Életkor 1951-ben	Nem dolgoztak Zsohárnak, de beléptek a szövetkezetbe 1951-ben	Műzeumi tárgy, főtá
1.	Albert Jenő	1924–1989	17	tejes bögre, kétfüles, kanta	Albert Jenő		27		
2.		1918 ∞1946 (28)	23				33	<i>Bicsák Jenő</i>	
3.		1905–1954	36				46	<i>Bicsák Pál</i>	
4.		1916 ∞1948 (32)	25			1947	35	<i>Bicsák Sándor, ifj.</i>	
5.		1925–1995	16				26	<i>Czúgh Deszö</i>	
6.	Czúgh Géza Zsohár János segéde	1918–2001	23	bugyiga, tejes bögre, kétfüles	Czúgh Géza		33		
7.	Czúgh János	1917–1997	24	szájjas bugyiga	Czúgh János		34		SM 58.452.1 Czúgh János agyaggyégre
8.	Czúgh Miklós	1900–1980	41	szájjas korsó, bögre, szájjas bugyiga, lábas, hamutál, festés	Czúgh Miklós		51		főtá Czúgh Miklós segédeivel műhelye előt, 1937
9.		1912 ∞1939 (27)	29				39	<i>Cseke Gyula</i>	
10.	Cseke Gyula	1912 ∞1939 (27)	29				39		
11.	Cseke Gyula	1891–1970	50	kanta	Cseke Gyula	1957	60	<i>Cseke József György</i>	
12.	Erich Károly, Zsohár János segéde	1905–1987	36				46		zsidó származása miatt elhurcoltak
13.	Erich Károly, Zsohár János segéde	1908–1944	35	bokály, kétszajú bugyiga, négyfüles	1944 (36)				
14.	Könyves Gyula	1930	11				21		
15.	Németh Elemér	nincs adat					nincs adat		
16.	Németh János Kőzán	1916	45			1946	55		
17.	Novák Lajos	1907 ∞1931 (34)	34	kanta, kétfüles, tejesbögre, kislábos, kanta, négyfüles	Novák Lajos és irókázó felesége Szabó Irma (népi iparművész, 1957)		44		SM NF 1228-1231 Novák Lajos kétszajú, négyfüles, raktára, 1950
18.	Oskola Sándor	1920–1988	21	bokály	Oskola Sándor	1949	31		
19.	Osvatics Gyula	1913–1965	28	kislábos, falitál, kétfüles	Nem lép be a szövetkezetbe	1932	38		SM NF 1279-1280 Osvatics Gyula irókázók, irókás, ecsetes festést edényei, 1943
20.	Pofjács Elek	1919–1994	22			1939			

20.	Pojbics Elek	1919–1994	22				1939		
21.	Soós József		24	malachit elszámolás				34	
22.	Szépe Kálmán	1920–1984	21					31	
23.	Tóth Ferenc	1912–1976	29	tótól, fültányér, hamis korszó, kislábás	Csak 1960-ban lép be a szövetségbe, addig erdőgazdaságban dolgozik.		1943	39	
24.	Tóth Jenő	1912–1945	33	kánia, kétszajú bugyiga, négyfüles, kislábos, hamis korszó	†1945-ben, egy orosz katona az erdőben agyonlővi.			43	
25.	Varga Gyula	1927–1948 (33)	14				1957	24	Varga Ferenc
26.	Varga János	1924–1994	16					26	
27.	Vörös Ferenc, Zsohár János segéde	1925	16	kétfüles, négyfüles	Nem lép be a szövetségbe		1935	26	
28.	Vörös Ferenc, Zsohár János segéde	1924–1994	17	előleg elszámolás	Vörös Ferenc			27	Vörös Jenő
29.		1930	14						
30.	Vörös Kálmán	1927–2002	14	elszámolás 1944-ben	Nem lép be a szövetségbe			24	
31.	Zsohár Ferenc	1900–1964	41	bugyiga	Nem lép be a szövetségbe		1930	51	
32.	Zsohár János	1910–1970	31		A szövetséget megalapítója (műhelyét feljuttatva) Czúgh Dezsővel, Czúgh Jánossal együtt		1930	41	
33.	Zsohár János	1882–1943							

Ónálló műhellyel rendelkező fazekasok, akik nem dolgoztak 1941–1943 között Zsohár Jánosnál, és nem léptek be a Fazekas Házipari szövetségbe 1951-ben: 34 Bicsák Pál 1905–1959 (54), 35. **Cseke Sándor** 1893–1968 (72), 36. **Cseke János** 1921–1983, 37. **Könye József** 1896–1963 (72), 38. 1883–1955 (72), 39. **Németh János** 1883–1955 (72), 40. **Martos Sándor** 1924–1988 (64), 41. B. 1873–1955 (82) *Források jegyzéke*: Zsohár János számadáskönyve, 1941–1943. Magyarorszombafra Zsohár János hagyatékában. Anyakönyvi adatok: lásd 56. lábjegyzet. Ipartestületbe lépők névsora, Fazekas Szövetkezethez lépők névsora, 1951. Horváth, 2000. 169–170., 189–190. p. Jelek és rövidítések: ∞ házasság, ifj. = ifjú, SM = Savaria Múzeum, SM NF = Savaria Múzeum Néprajzi Fotóár

1. képtábla: Tanfolyamon, kiállításra készült edények, 1930–1936.

1/1. „Hamiskorsó”
(csalikorsó)
Oszvatics Gyula.
Magyarszombatfa, 1930.
SM 58. 395.1

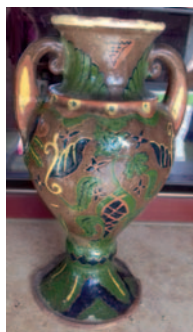
1/2. Kancsó G. J.
monogrammal. Gergál János.
Velemér, 1934. SM 74.22.14

1/3. „Hamiskorsó”
(csalikorsó)
Magyarszombatfa,
1936. SM 74.22.5

1/4. Váza. Talpán bekarcolva:
„Emlék Irénnek Gyulától 1935.”
Készítette Oszvatics Gyula,
Magyarszombatfa.
Magántulajdon.

1/5. Váza. Talpán
bekarcolva: „Készítette
Csótár Géza
Szentgyörgyvölgy 1934.”
Csótár Rezső
fazekasmester tulajdona

1/6. Asztali boroskorsó.
Talpán Zs. J. (Zsohár János)
monogrammal,
Magyarszombatfa

1/7. Boroskorsó, plasztikus
díszítéssel. Talpán
bekarcolva: „Csótár Géza
fazekas 1934.IX.24.”
GM 1951.32.5

1/8. Asztali boroskorsó,
plasztikus díszítéssel.
Talpán bekarcolva:
„Zsohár János
Szentgyörgyvölgy, 1933.”
GM 1951. 32.3

1/9. Asztali boroskorsó
naturális díszítéssel.
Készítette Zsohár János
Magyarszombatfa.
Id. Albert Attila fazekas-
mester gyűjteménye

1/10. Kétszájú bugyiga Papp
Gyula Magyarszombatfa
felirattal.
Magyarszombatfa,
magántulajdon.

1/11. Váza Novák Lajos
készítette, Novák
Lajosné Szabó Irma
írókázta. SM 58.379.8

1/12. Kacsás, írókázott hamutál
Vörös Ferenc készítette, írókázta
felesége Vass Irén Margit.
SM 58.416.5

2. képtábla: Régi díszítési mód: ujjal pötttyözés, pamaccsal virágozás, szövegírás edényen.

2/1. Kétszájú bugyiga szövegírással 1900. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye Magyarszombatfa

2/2. Asztali boroskorsó Horváth Sándor „gerencsér” munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54.26.413

2/3. Tál, Horváth Sándor „gerencsér” munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54. 26.71

2/4. Tormácsésze Horváth Sándor munkája. Magyarszombatfa, 1910 körül. NM 54. 26. 153

2/5. Boroskorsó. PK sz. n.

2/6. Bugyiga. CST 86.45.19

2/7. Kerektepsi. ÓGY sz. n.

2/8. Szegletes tepsi. Szalafői Népi Műemlékegyüttes sz. n.

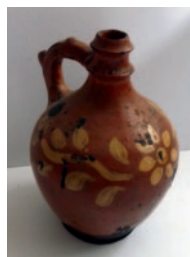
2/9. Kuglófsütő. PK 0125

2/10. Bugyiga. Tóth Gyula készítette az 1920-as években Magyarszombatfán. NM 54.26.29

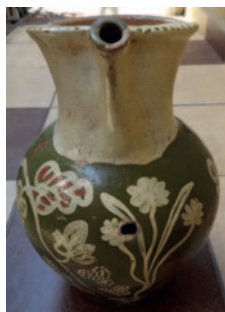

2/11. Mácsiksűrő. ÓGY 70.18.1

2/12. Bugyiga. PK 0019

3. képtábla: Ecsetes díszítés: szélrózsa, tulipán, 1930–1950.

3/1. Boroskorsó, rózsza, szőlőleveles díszítéssel. Szájfedőn 1930. Magántulajdon, Budapest.

3/2. Lakodalmos boroskorsó rózsza és tulipán dísszel, nyakán rozsmaring. Szájfedőn 1934. Veleméren készítette Vass Sándor. TGYM 52.303.1

3/3. Komaasszonyos fazék körbefutó rózsával. Veleméren készült 1930 körül. TGYM 60. 12.2

3/4. Boroskorsó régi forma, új körbefutó rózsza dísszel. Magántulajdon, Budapest.

3/5. Kétszájú bugyiga „kengyelén” 1930. évszámmal, Cs Gy (Cseke Gyula) monogrammal körbefutó leveles rózsával. Magyarszombatfa, magántulajdon.

3/6. Vizeskorsó. Függőleges szerkesztésű rózsaszállal, sárga mázzal. ÖGY 64.24.1

3/7. Bugyiga. Zöld engőbos alapon függőleges szerkesztésű tulipánokkal. CST 86.45.15

3/8. Bugyiga. Vörösfölddel megöntött testén szétterülő szőlőfürtös, lehajló tulipános motívum díszíti. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye, Magyarszombatfa.

3/9. Bugyiga. Zöld engőboson fehérrel festett, cserépből kinövő virágtő. PK sz. n.

3/10. „Kengyeles” fedő, vörös földdel megöntött. Kúpos testén körbefutó zöld szárú leveles virágkoszorúval. Körmend, Kölcsey utcai Általános Iskola gyűjteménye.

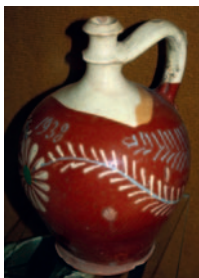

3/11. Mácsikszűrő. Testén finom ecsetvonásokkal megrajzolt rózsza. Magántulajdon, Budapest.

3/12. Pohár. Ritka példája az ecsetes és írókás díszítés együttes használatára. TGYM 59. 32.1

4. képtábla: Írókás („gurgulával” való) díszítés: rózsza, tulipán, madár, 1938–1950.

4/1. Bugyiga. Nyakán 1938. évszám, leveles rózsával. PK 0021

4/2. „Pohár.” Kós Károly 1944-ben lerajzolt edény díszítésének mása. Kresz Mária meghatározása szerint Bicsák Sándor magyarszombatfai fazekas készítette az „1920–30-as években” NM 54. 26. 76.

4/3. Asztali boros korsó (kancsó) tulipános díszsel, Varga Sándor veleméri fazekas munkája.

4/4. Asztali boros korsó fehér és zöld engőb alapon tulipános díszsel, vízszintes szerkesztésű fehér, vörös tulipánnal. Id. Albert Attila fazekasmester gyűjteménye Magyarszombatfai.

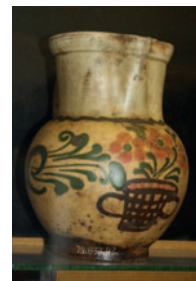
4/5. Bugyiga. Barna engőb alatt kifogatás. Felette kétfelé ágazó függőleges szerkesztésű rózsacsokor PÁM 83.2.115

4/6. Bugyiga. Vörösfölddel megöntött. A füllel szemközti oldalon sötétbarna szívekből komponált rózsza, körülötte jellegzetes írókás díszekkel. PK 0008.

4/7. „Pohár.” Rózsaszín alapszínen fehér, barna, vörös, zöld színekkel megírt csokor „rózsza”. SM 2011.4.12

4/8. Asztali boroskorsó. Fehér engőb alapon fehér, barna, vörös színnel írt kosaras virág. DBSLM 79.833.42

4/9. „Pohár.” Vörösfölddel megöntött testén fehérfölddel írt szív, benne írás: „Szeretek Szívem”. Szerelmi ajándék. ÖGY sz. n.

4/10. „Tejesfazék.” Vörös alapon függőlegesen szerkesztett fehér virágcsokor. Magántulajdon, Szombathely.

4/11. Madaras dísztányér. Tóth Ferenc munkája, Magyarszombatfai. Tóth László fazekasmester tulajdona, Érd.

4/12. „Tejesfazék.” Barna engőb alapon fehér madár, zöld kis virágcsokorral. Kós Károly 1943-ban készített rajzának hasonmása. Oszvatic Gyula munkája. DBSLM 84.5.1